

**MAGYAR ÉS SZERB SZÓASSZOCIÁCIÓK KVALITATÍV ELEMZÉSE A
PROTOTÍPUS-ELMÉLET FÉNYÉBEN**

Lezárás dátuma: 2025.01.03.

„Ha a nyelveim határai a világaim határai, amelyek a jövő felé nyílnak, akkor csak az a nyelv, amelyen születtem, visz vissza a múltba, mivel ez az egyetlen nyelv, amelyen a konkrét emlékek táplálkoznak, és a gyerekkoromból származó igaz érzések és érzelmek árnyalatait hívja elő, amelyek más nyelveken elérhetetlenek számomra.”¹ (Pintarič 2010: 708)

„A nyelv (tehát) tudás. Ez a tudás mai ismereteink szerint nem zárt és merev rendszer, hanem az elme működése közben a megismerés része, tehát a nyelv is műveletek során, dinamikusan mutatkozik meg.” (Tolcsvai Nagy 2001: 5)

¹ Ako su naime granice mojih jezika granice mojih svetova otvarajući se u budućnost, samo jezik u koji sam se rodio vraća me u prošlost jer je jedini na kojem se hrane konkretno uspomene i nijanse potičući od stvarnih osećanja i emocija iz detinjstva što su mi na drugim jezicima nedostupne. (Fordította JP)

Tartalomjegyzék:

1. A dolgozat tárgya.....	3
2. Elméleti háttér.....	4
2.1. Tapasztalatok	4
2.2. Sémák és konkrét képzeletek	5
2.3. Tárolás és aktiváció.....	5
2.4. Érzelem	6
2.5. Eleanor Rosch prototípus-elmélete	7
2.6. Asszociáció	10
3. Metodológia	12
3.1. Adatgyűjtési folyamat.....	13
3.2. Eszközök.....	14
3.3. Elemzési módszer	14
4. Adatok elemzése	15
4.1. A 15 leggyakoribb magyar és szerb asszociációk közötti megegyezések és eltérések	15
4.2. Az asszociációk vizsgálata a fogalmi metonímia tükrében	22
4.3. A hívószavakra kapott asszociációk hierarchikus elrendeződése	30
4.3.1. A 15 leggyakrabban előforduló asszociáció szintjének meghatározása a taxonómián belül.....	31
4.3.2. Az összes asszociáció szintjének meghatározása a taxonómián belül.....	32
4.4. A nyelvek szerepe az asszociációs vizsgálat eredményeinél.....	33
5. Összegzés.....	38
Irodalomjegyzék	39

1. A dolgozat tárgya

Szóasszociációkkal végzett kutatásokkal a pszicholingvisztika területén, de manapság már más tudományos területeken is, több mint egy évszázada foglalkoznak a nyelvészek. Az ilyen fajta kutatások Galton (1883: 131) nevéhez fűződnek, aki önmagán végzett asszociációs tesztelést, hogy jobban megismerje a gondolkodási folyamatokat (vö. Kovács 2011: 22). Az ilyen típusú vizsgálatok célja az lenne, hogy feltárják a mentális lexikon struktúráját és működését, választ keresve azokra a kérdésekre, hogy hogyan szerveződnek és aktiválódnak a szavak és fogalmak az emberi agyban. A szóasszociációs teszteknek több típusa van, melyek kiválasztása az adott kutatott témaköröktől függ, így beszélhetünk kötött és szabad szóasszociációs vizsgálatokról. Az utóbbi további két vizsgálati módszerre tagolható, az egyválaszos és a többválaszos változatra (Lengyel 2012: 13–15). A többválaszos szóasszociáció során a vizsgálatba bevont résztvevőknek egy adott szóra (meghatározott időn belül) kell minél több asszociációt mondaniuk vagy leírniuk, ami lehetővé teszi a kutatók számára, hogy a megszületett szólisták további tanulmányozásával betekintést nyerjenek a szókincs szerveződésébe és a mentális lexikon hálózatába². Dolgozatunk pontosan ezen a tesztelési fajtán alapul, melynél a kétnyelvűség kulcsfontosságú szerepet játszik. E téren hasonló kutatást végeztek már magyarajkú nyelvészek (vö. Navracsics 2007, Laczkó 2014).

A szóasszociációs módszert alkalmazva meg kívánjuk vizsgálni, hogy az azonos jelentésű magyar és szerb szavakra a vajdasági magyar ajkú általános és középiskolások milyen asszociációkat adnak, és hogy ezek mennyiben térnek el egymástól. Ezzel összefüggésben elemezzük azt is, hogy ezek az eltérések megjelennek-e a Rosch-féle kategóriahierarchiában, tehát lesz-e különbség a fölérendelt, alapszintű, illetve alárendelt kategóriák számában és eloszlásában. A kutatásunk így hozzájárulhat a kétnyelvű mentális lexikon szerveződésének mélyebb megértéséhez, valamint a nyelvi és kulturális hatások pszicholingvisztikai modellezéséhez.

² „(...) A mentális lexikon egy hatalmas pókhálóhoz hasonlatos, amelynek csomópontjain helyezkednek el a lexikai egységek, közöttük pedig összeköttetések vannak, amelyek alapvetően szemantikai alapúak.” (Neuberger 2012: 85., vö. Aitchison 1987/2012)

2. Elméleti háttér

Szóasszociációs típusú vizsgálatokat manapság inkább a kétnyelvűség témakörén belül folytatnak. A kétnyelvű személyek asszociációs hálózatai különösen érdekesek, mivel két nyelvi rendszer kapcsolódásainak és kölcsönhatásainak sajátosságait tárják fel. Valóban számos kutatást végeztek már nyelvészek e téren, melyek eredményei kimutatták, hogy a kultúra (Kövecses és Benczes 2010: 46) és a tapasztalatok (Lengyel 2011: 11), melyek magukba foglalják az élményeket (Márku 2012: 245), valamint az érzelmeket (Grabovác 2015: 172–174), fontos szerepet játszanak a szavak előhívásainál, de elsősorban a fogalmi kategorizáció kialakulásában nyelvtől függően.

2.1. Tapasztalatok

„Az egyén egy szó jelentését elsősorban azáltal ismeri fel, hogy a mondatokat, amelyekben a kérdéses szó előfordul, egybeveti, szembesíti a szituációkkal, amelyekre azok utalnak. A szó jelentését az »összefüggésből«, a felidézett szituációk ismeretében, egyéni tapasztalata alapján határozza meg, ill. teszi pontosabbá” – fogalmaz Telegdi, valamint hozzáadja, hogy „a világ, amelyet gondolunk, már keresztülment nyelvünk formai munkáján” (Telegdi 1979: 229–231, idézi Oláh 2006: 289). Ezt az álláspontot két évszázaddal korábban W. von Humboldt, majd később Sapir és Benveniste is támogatta, miszerint minden nyelv egyedi világszemléletet hordoz, amely sajátos keretet ad az azt beszélő népnek. A nyelv ezen köréből csak úgy léphetünk ki, ha egy másik nyelv megtanulásával egy új világszemléletet is elsajátítunk. E nyelvészek szerint minden nyelv saját módján szervezi a külvilágot, és ez jelentős hatással van az adott nép kultúrájára (Havas n.d.). Erre támaszkodik a Sapir-Whorf-hipotézis, a nyelvi relativitás elmélete is, melynek gyengébb változata szerint a nyelv befolyásolja a gondolkodást³ (Kövecses és Benczes 2010: 36–37, Telegdi 1979: 230). Telegdi előbbi kijelentésére kötődve megemlítsre szorul a tény, hogy a szó elsajátításának módja határozza meg azt, melyik kommunikációs helyzetben lesz használva. Ebben az

³ Egy példa rá a nyelvtani nem, amely képes befolyásolni a tárgyakról alkotott mentális reprezentációinkat, amelyek gondolkodásunk részét képezik. Ezek szerint, amennyiben egy főnév hímnemű vagy nőnemű, a vele megnevezett dolgot olyan tulajdonságokkal jellemzik, melyek a férfi, illetve női sztereotípiához köthetők. Benczes és Kövecses (2010: 37) a következő példát hozza fel: „A kulcs szó például a németben hímnemű, míg a spanyolban nőnemű. A németül beszélők olyan tulajdonságokkal jellemezték a kulcsot, mint kemény, nehéz, fém, fogazott vagy hasznos, míg a spanyolul beszélők olyan jelzőket használtak, mint fényes, kicsi, csillogó, pici, bonyolult.”

esetben ez a folyamat az adott szó tárolására is kihatással van (Volterra és Teaschner 1978: 318, idézi Navracsics 2018: 11). Maga a *megnevezés* azt jelenti, hogy egy mentális képet szavakba öntünk. Azt pedig, hogy milyen nyelven tesszük, függ attól, hogy emlékezetünk mely szavakat hívja elő.

2.2. Sémák és konkrét képzeletek

A kognitívizmus szerint a nyelvet nem lehet önmagában, azaz mint különálló rendszerként tekinteni, hanem figyelembe kell venni a társadalmi és kulturális kölcsönhatásokat is, amelyek meghatározzák a nyelv használatát és működését. Így tehát a nyelvet az ember megismerési képességei és folyamatai formálják. Az emberek kétféleképpen rendezik a tapasztalataikat és az általuk ismert dolgokat: sémákon keresztül és konkrét képzeletekkel (Bańcerowski 2003: 196). A sémák olyan elvont (absztrakt), általánosított mentális képek, amelyek segítenek gyorsan kategorizálni a dolgokat anélkül, hogy minden részletre odafigyelnénk. Ha azt halljuk, hogy *szék*, akkor nem egy konkrét széket képzelünk el, hanem egy általános képet alkotunk róla, aminek van négy lába és rá lehet ülni. Nem gondolunk arra, hogy milyen színű, vagy milyen anyagból készült. A sémák azért hasznosak, mert segítenek gyorsan felismerni és kategorizálni a dolgokat anélkül, hogy minden apró részletre figyelni kellene. Ennek ellentéte a konkrét képzet, mely részletesebb mentális képet alkot. Ebben az esetben egy konkrét tárgyat képzelünk el, mint például a *szék* esetében a mi kedvenc székünket, amely a nappaliban helyezkedik el. Ilyenkor pontosan látjuk annak a színét, az anyagát, formáját, valamint esetleg még azt is, milyen érzés leülni rá.

2.3. Tárolás és aktiváció

Amikor egy szót hallunk vagy olvasunk, az agyunk nem csupán a szót tárolja, hanem egy olyan mentális képet vagy fogalmat is létrehoz, amely az adott szó jelentésével és kontextusával kapcsolatos. Amennyiben egy megadott kontextus nélkül vagyunk kitéve egy szónak (például: *asztal*), saját magunk alkotunk egy kontextust és képzeljük el azt (Rosch 1978:42). Ez a szó lehet tehát egy konkrét tárgy, egy esemény vagy egy absztrakt fogalom. A fogalmi reprezentáció segít abban, hogy gyorsan és hatékonyan értelmezzük és használjuk az információkat, valamint hogy kapcsolatokat hozzunk létre különböző fogalmak között. A

kétnyelvűek esetében, amennyiben a második nyelvüket később sajátították el, valamint a közeg is nagymértékben eltér az első nyelvüktől, akkor más mentális reprezentációkat rendelnek a lexikai elemekhez (Forgács 2003: 35–36). Kroll és Stewart (1994: 150) szerint a kétnyelvűek esetében, amennyiben a második nyelvet kevésbé tudják, annak lexikona gyengébben kötődik a fogalmi reprezentációhoz, viszont erősebb kapcsolatban áll az első nyelv lexikonához, ami által jut el végül a fogalmi reprezentáció szintjéhez. „Amint a nyelvtudás tökéletesedik, úgy lesz egyre direktebb a kapcsolat a szó és a jelentés között, és úgy lesz egyre kevésbé szükség az első nyelvre mint közvetítő nyelvre” (Navracsics 2018: 17). Az újabban EGG-vel végzett kísérletek eredményei, melyek a kétnyelvű egyének két nyelvének az aktivációjának gyorsaságát mérték, kimutatták, hogy a késői kétnyelvűeknél a kognitív feldolgozás 200 milliszekundummal több időt igényel a korai kétnyelvűek kognitív feldolgozásánál (Navracsics 2018: 23). Hasonló következtetésre jutott Grabovác (2015: 174–175), aki kísérleténél a második nyelven való nyelvi feldolgozás lassúbb volt az első nyelv feldolgozásánál (a kései kétnyelvűek esetében). Továbbá arra is fény derült, hogy negatív töltésű szavak a válaszadást nagyobb mértékben lassítják, mint a pozitívak.⁴

2.4. Érzelem

Marcos (1976: 554) arra a következtetésre jutott, hogy az alárendelt kétnyelvűeknél, akik a második nyelvet az első nyelvre építve tanulták, egy bizonyos érzelmi távolságtartás figyelhető meg a második nyelven. Ez az affektív, avagy érzelmi leválás azzal magyarázható, hogy a második nyelven használt szavak kevesebb érzelmi jelentést hordoznak. Ennek oka az lenne, hogy amikor ezeket a szavakat megtanulták, kevésbé voltak érzelmileg meghatározóak az élmények, mint amikor az anyanyelvüket sajátították el (Grabovác 2015: 172). Ez a magyarázat összhangban áll a pszichoanalitikus elmélettel, amely szerint a tapasztalatok és a tudatalatti vágyak a szavakhoz kötődnek, amikor kimondjuk őket (Marcos 1976: 553). Ezt Pavlenkó (2008: 156) is alátámasztja kijelentésével, miszerint a szavakhoz kapcsolódó emlékek és tapasztalatok teszik azokat érzelmileg színessé. Amikor viszont színrelép a nyelvi korlát (a második (vagy idegen) nyelvhez kapcsolható érzelmi leválás), a második (idegen) nyelv használatakor dominál az objektívebb döntéshozatal. Azonban minél jártasabb az

⁴ A szavak magukban nem tartalmaznak érzelmeket, hanem a szavak hallatán/látván, egyéntől függően felidéződnek tapasztalatok és élmények, melyek pozitív vagy negatív érzelmeket tárolnak.

egyén a második nyelv használatában, annál jobban hasonlít az első nyelv érzelmi világára (Costa és munkatársai 2014: 237).

2.5. Eleanor Rosch prototípus-elmélete

A klasszikus kategorizáció elmélet megszületése Arisztotelészhez vezethető vissza, aki azt az álláspontot foglalta, miszerint a dolgokat szükséges és elégséges feltételek mentén csoportosítjuk. Ez azt jelenti, hogy egy dolog vagy egy csoportba (kategóriába) tartozik, vagy nem (Taylor 1991:21). A kategóriákat pedig komponensekkel definiálnak, így a FÉRFI kategória komponensei az *+ember*, *+felnőtt*, *+hímnemű*, míg a NŐ kategóriájé az *+ember*, *+felnőtt*, *-hímnemű*. Az elmélet célja az lenne, hogy segítsen jobban megérteni a világot úgy, hogy a kategóriák világos és egyértelmű határokkal bírnak, amelyeket nem lehet átlépni (Rosch 1975: 193, Kövecses és Benczes 2010: 26–28). A valós életben a mindennapi megismerés során viszont gyakran tapasztaljuk, hogy nem így kategorizálunk. Így a klasszikus megközelítést a prototípus-elmélet⁵ követte, amely azt állítja, hogy a kategóriák egyenlőtlen tagokból állnak, amelyek közül egyes tagok jobban reprezentálják a kategóriát, mások viszont kevésbé. „A kategóriákba tehát addig sorol be valaki valamit, amíg annak valami okát látja, azaz olyan tulajdonságot fedez fel a dologban, ami a kategóriára általában jellemző” (Tolcsvai Nagy 2001: 7). Egy igen elterjedt példa a JÁTÉK kategóriája, melynek nem minden tagja rendelkezik egyforma státusszal: labdajátékok jobb példának bizonyulnak a sakkpartikkal szemben (Kövecses és Benczes 2010: 29). Itt ugyanis fellép a családi hasonlóság elve⁶, miszerint a dolgok, amiket egy kategóriába sorolunk, nem mindig osztoznak pontosan ugyanazokon a tulajdonságokon, de átfedések a tulajdonságban mindegyiknél fennállnak (vö. Pompa 1967: 63, Bátori 2000: 16–17, Kövecses és Benczes 2010: 28). Így tehát azt a klasszikus elmélet alatti pontot, amely a kategóriák pontos körülhatárolhatóságára támaszkodik, megcáfolja a kategorizációról született újabb nézet, miszerint a kategóriák folyamatosan bővíthetnek, újabb tagokkal módosulhatnak (avagy régi tagok tűnhetnek el), mert a kategóriák határai nem merevek (Rosch 1978: 35, Kövecses és Benczes 2010: 29).

⁵ Maga a prototípus-elmélet Eleanor Rosch nevéhez fűződik, akinek kutatásai a kognitív tudományok területén forradalmi változást hoztak. A prototípus-elmélet bekerülését az irodalomba Rosch és munkatársainak egy sor tanulmánya tette lehetővé az 1970-es években (Tolcsvai Nagy 2001: 5–6, Hampton 2006: 79–83, Evans 2007: 127, Yalçınkaya és Gökmen 2022). Kutatásaira többen támaszkodtak; e dolgozat is az ő elméletén alapszik.

⁶ Wittgensteintől ered.

A második pont alatti következtetést is újabb felfogás cserélt le. A prototípuselmélet szerint a kategória nem minden egyes tagja bír ugyanolyan státusszal, azaz nem egyformán fontosak. A kategóriának tehát vannak jobb és kevésbé jó képviselői, másszóval egy kategórián belül vannak prototipikus és kevésbé prototipikus tagok. A prototípus voltaképp a legjobban képviselő példája egy meghatározott kategóriának (Rosch 1973: 143, 1978: 37, Cruse 1986: 22, Barslou 1991: 2, Kövecses és Benczes 2010: 32). A prototípusok kultúrafüggőek, így különböző nyelvterületeken eltérő példák képviselik legjobban az egyes kategóriákat. A MADÁR kategóriaprototípus példái, Magyarországon és Törökországban egyaránt a *galamb* és a *veréb*. Eleanor Rosch amerikai egyetemistákkal végzett kutatásai szerint a MADÁR kategória legjobb képviselője a *vörösbecs*, ezt pedig a *veréb* követi, mely szintén fontos helyet foglal el a kategórián belül (Rosch 1975: 232, Gósy 2000: 126, Tolcsvai Nagy 2001: 9–10, Yalçinkaya és Gökmen 2022)⁷. Rosch és munkatársai a munkáikban gyakran arra utalnak, hogy a kategória legjobb példája, a már említett prototípus. Azonban hamar világossá vált, hogy a prototípust inkább egy általános fogalomként kellene értelmezni, mely a kategória tagjainak egymáshoz való hasonlóságából és a nem tagoktól való különbségeiből áll: a bútorokra lehet ülni, alkalmasak alvásra, használhatók tárolásra, vagy akár felületet biztosíthatnak különböző tárgyak számára. Viszont egy olyan bútor, amely mindezeket a funkciókat ellátja, nem feltétlenül lenne prototipikus. A prototípusok tehát a hasonló tárgyak csoportjainak középpontjai. Itt megemlítsük szorult az úgynevezett *térbeli metafora* (*spatial metaphor*), ami arra utal, hogy a kategóriák tagjai mintha egy térben lennének elhelyezve, és a prototípus lenne ennek a térnek a középpontja (mint már korábban említésre került). A többi tag pedig a prototípus körül helyezkedik el attól függően, mennyire hasonlítanak hozzá. A hasonlóságon alapuló kategóriák tehát egyfajta *hasonlósági térben* (*similarity space*) képzelhetők el, ahol a kategóriák közötti átmenetek nem mindig élesek (Hampton 2006: 80).

A megemlítsük került csoportok különböző szinteken helyezkednek el, másszóval, az emberi fogalmi hierarchiák szintekre oszthatók. Itt beszélhetünk horizontális és vertikális viszonyokról. Horizontális szinten helyezkedik el egymáshoz képest például a SZÉK és az ASZTAL kategória, míg a BÚTOR és az ASZTAL vertikális viszonyban állnak, ugyanis a BÚTOR egy „magasabb” kategóriát képvisel az ASZTAL kategóriával szemben. Rosch három „magsassági” avagy „vertikális” szintet különböztet meg: fölérendelt szint (*superordinate*

⁷ A prototípus kultúrafüggő, egyben az adott kontextus is befolyásolja őt, hangsúlyozza Rosch a munkáiban. Így tehát amennyiben nálunk az *alma*, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában a *datolya* számít prototipikus gyümölcsnek.

categories), alapszint (*basic level categories*) és alárendelt szint (*subordinate categories*) (Rosch et al. 1976: 385). Az alapszint, másnéven akár „középső” szint, tartalmazza a legtöbb információt és egyben a legáltalánosabb kategóriaszint, ahol a legtöbb közös jellemző található a csoport tagjai között (Lakoff 1987:13). Ez az a szint, amelynek tagjait a legtöbbször használjuk és a leggyakrabban fordulnak elő a nyelvben – ezt többek között Rosch empirikus munkái is alátámasztják (Rosch 1976, Kövecses és Benczes 2010: 42–43). Ami még érdekes, hogy ezek általában a legrövidebb szavaink is egyben. A gyermek éppen ezért ezt a szintet sajátítja el a legkorábban (Brown 1958). Például a SZÉK vagy AUTÓ egy alapvető kategória, mert a legtöbb szék és autó hasonló formájú, hasonló funkcióval bír, valamint hasonló módon használjuk őket. Mint már az előbbiekben megemlítésre került, legtöbbször az alapszintű kategóriák jutnak az ember eszébe legelőször. „Ha megpillantunk egy kutyát a kertben, sokkal valószínűbb, hogy azt fogjuk mondani, *Kutya van a kertben*, mintsem azt, hogy *Emlős van a kertben*, vagy *Németjuhász keverék van a kertben*.” (Kövecses és Benczes 2010: 43, Cruse 1986: 79). Brown (1958: 14), akinek megfigyelése szerint egy tárgynak több neve lehet, amely a kategorizálás szintje szerint változik, egy hasonló példával áll elő. Például egy tízcentes lehet *pénz*, *fém tárgy*, vagy *1952-es tízcentes*, de az alapvető megnevezésként a *tízcentes* érződik a legvalószínűbbnak. Ugyanez igaz a kutyára is, amely lehet *élőlény* vagy *boxer*, de az „alapszintű” név mégis a *kutya* (Lakoff 1987: 31). Ennek oka akár a módszer is lehet, amellyel tanítottak minket kiskorunkban. A fölérendelt szint tagjainak kevesebb közös jellemzőjük van. Itt találhatók például a BÚTOR vagy a JÁRMŰ kategóriák, amelyek sok különböző típust foglalnak magukba, de a tagok nem hasonlítanak annyira egymásra (például egy ágy és egy szék például nagyon különbözik, bár mindkettő a BÚTOR kategóriába sorolandó). A fölérendelt kategória tagjai gyakran megszámlálhatatlanok (RUHÁZAT, LÁBBELI), vagy absztrakt kifejezések (ÉRZÉS). Az alárendelt kategóriák viszont már sokkal specifikusabbak. Például a KONYHAI SZÉK vagy SPORTAUTÓ. Az alárendelt kategóriák tagjai nagyon hasonlóak egymáshoz, de sok tulajdonságukat megosztják az alapvető kategóriákkal (a konyhai szék ugyanúgy egy szék, mint más székek, de van néhány egyedi jellemzője). A hierarchiák létrejöttéért mind kognitív, mind kulturális tényezők egyaránt felelősek (Brown 1958: 17, Kövecses és Benczes 2010: 41). Kövecses és Benczes (2010: 47) munkájából, az alapvető kategorizációban fennálló eltérésekkel kapcsolatos írásukból idézek, amelynek része tükrözi az átlagember és a szakember közötti kategorizációjának különbségét:

„Először is figyelembe kell vennünk, hogy a FA csa a városi kultúrákban számít alapszintű kategóriának. Ha a természettel szorosabb összhangban élő embereket megkérjük, hogy azonosítsák be a környezetükben található dolgokat, akkor automatikusan olyan alapneveket mondanak, mint tölgy, bükk, akác stb. A városi létből adódóan tehát ez esetben nem használjuk ki maximálisan kognitív képességeinket: a legtöbb városlakónak majdnemhogy egyformának tűnik minden egyes fa, ha észlelik is a köztük lévő különbségeket, nem tudják a nevüket. Vagyis a kategorizációhoz szükséges kognitív képességek kihasználatlansága magyarázatot adhat az emberi kategorizációban rejlő különbségekre. (...) A lótenyésztők például különböző fajtájú lovakat képesek megkülönböztetni azon a szinten, ahol a legtöbb ember csak egy egyszerű »lovat« lát. Az ilyen esetben pont a fordítottja történik az előbbiekhöz képest: a kategorizációhoz szükséges kognitív képességek ugyanis maximálisan kihasználásra kerülnek. Ez a jelenség igen gyakori a különböző szubkultúrákban, például a síelők, a vitorlázók vagy a lótenyésztők körében, akik képesek többféle havat, szelet vagy lovat megkülönböztetni. Életükben az alárendelt szint (sokszor meg sem nevezett) kategória akkora szereppel bír, hogy alapszintű kategóriákká lépnek elő.”

2.6. Asszociáció

A szóasszociációs vizsgálatok segítségével próbálunk választ kapni arra a kérdésre, hogy hogyan is működik az emberi agy a szavak felidézésekor. Az ilyen fajta tesztelésekkel kapott eredményeket kvantitatív és kvalitatív módon is lehet elemezni. Kvantitatív lenne a hívószóra aktivált asszociációk számának összevetése, míg azok szerkezetének részletes elemzésére a kvalitatív módszer alkalmas. Vizsgálható az is, hogy milyen kapcsolatban állnak az előhívott szavak egymással, valamint a hívószóval (hangzási, szerkezeti, alá- vagy fölérendeltségi szintű viszonyokban állnak-e).

Amikor szavakat vagy emlékeket hívunk elő, az agyi idegsejtek közötti összeköttetések aktiválódnak. Ez azt jelenti, hogy ha egy szót látunk vagy hallunk, az aktiválhatja a hozzá kapcsolódó más szavakat is (Libárdi 2017: 47). A pókhálóelmélet szerint ugyanis, amelyet a mentális lexikon körülírására használnak, a lexikai egységek e *térkép analógia* (Gósy 2000: 221) csomópontjain helyezkednek el, közöttük pedig multidimenzionális összeköttetések vannak, amelyek részben lingvisztikai, részben használatnyelvészeti tartalmúak (Lengyel 2012: 15, Aitchison 2012: 10). Az viszont, hogy melyik szó melyikkel áll közvetlen vagy közvetett összeköttetésben, sok tényezőtől függ. Lengyel Zsolt (2011: 11) a következőket írja: „Az egyéni szókincs leginkább a nem

lingvisztikai jellegű tényezők mentén mutat fel különbségeket: az életkort, biológiai nemet és a szakterületi műveltséget szokták vízválasztóknak tekinteni”.⁸

A mindennapi kommunikációban a tárolt lexikai egységek, azaz a szavak mindig valamilyen kontextusban fordulnak elő. „Egyes kutatók szerint azért vagyunk képesek asszociációkra, mert az anyanyelv-elsajátítás során mondatokat hallunk, s ezek izolálása révén építjük ki mentális lexikonunkat” – írja Neuberger (2014: 53) Miller és Johnson-Laid (1976) *Language and Perception* című munkájukra támaszkodva. A szóasszociációs vizsgálatok során viszont az embereknek különálló szavakat kell felidézniük anélkül, hogy azok szöveggörnyezetbe lennének ágyazva. Ez új szituációt jelent számukra, így az ilyen kísérletek eredményei jól mutatják, hogyan van megszervezve a mentális lexikon az agyban (Libárdi 2017: 47, Neuberger 2013: 9). A többválaszos szabad szóasszociációs vizsgálatokra kapott asszociációk függhetnek több tényezőtől. A vizsgálaton résztvevő szókincs nagysága, tapasztalatai, lelki állapota, tudása mellett akár a látott vagy hallott szó szófaja, összetettsége, és szótagszáma is befolyásolhatja az eredményt (Gósy 2000: 147). Amennyiben például szófaji megkötés nélküli szóasszociációról van szó, a főnevek aktiválódnak a legjobban (50–60%), majd őket az igék követik (15–20%), végül más szófajok, mint a melléknevek, akár módosítószók, határozószók és számnevek (Libárdi 2017: 49, Gósy 2000: 145)⁹. A tárolási mechanizmusokat tehát több tényező befolyásolja: a nyelvelsajátítás módja, a szó gyakorisága, hangzása, de a szófaja is, de mindemellett a kísérlet közbeni esetleges szorongás is hatással lehet az eredményekre (Navracsics 2009: 219, Libárdi 2017: 49). De mint már említett volt, az eredmények többek között erősen egyénfüggőek. Ezt Libárdi (2017: 48) is alátámasztja: „Az aktivált szavak minősége és mennyisége között egyéni különbségek tapasztalhatók. Az aktiválás bizonyos reakcióidő alatt zajlik, melyhez a beszélő valamilyen szóasszociációs stratégiát választ.” Különböző stratégiákra figyeltek fel korábbi kutatások, amelyeket a szóasszociációs vizsgálatokban résztvevők használtak. Ilyenek például a fonetikai (hangzásbeli hasonlóság: *darázs* – *varázs* – *parázs* – *garázs*, *mókus* – *mókás* – *mokkás*), szemantikai (*málna* – *medve* – *mókus*) és grammatikai (*mondat* – *mondja*) (Gósy 2000: 142–147).

⁸ Bővebben erről a *Tapasztalatok* alcím alatt.

⁹ Ezekben az esetekben beszélhetünk a kategóriamegőrzésről, amely azt jelenti, hogy „a válasszó a hívó szóval azonos szófaji kategóriához tartozik,, (Lengyel 2012: 20).

3. Metodológia¹⁰

E kutatás a vajdasági magyar ajkú diákok szóasszociációs válaszait vizsgálta kvalitatív módszerrel. A kutatás során olyan vajdasági iskolákat választottunk, ahol magyar anyanyelvű, magyar nyelven tanuló (magyar osztályba járó), kétnyelvű diákok tanulnak, ugyanis a cél az volt, hogy részletesen elemezzük a kétnyelvűség hatását az asszociációs mintázatokra. A kutatás helyszínei közé tartozott a kikindai Fejős Klára Általános Iskola (5–8. osztály), az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskola (5–8. osztály), az újvidéki Svetozar Marković Gimnázium (1–3. osztály), valamint a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium (1–4. osztály). A különböző földrajzi helyszínek és eltérő nyelvi környezetek (szórvány vagy tömb) lehetővé tették, hogy összehasonlítsuk vajdasági magyar ajkú diákok nyelvi hozzáállását, valamint az asszociációik előfordulásának regionális különbségeit.

Táblázat 1. A kísérletben résztvevő általános iskolások száma.

Iskola	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály	összesen
Fejős Klára Általános Iskola	5 (3 nő, 2 férfi)	4 (3 nő, 1 férfi)	4 (2 nő, 2 férfi)	7 (4 nő, 3 férfi)	20 (12 nő, 8 férfi)
Petőfi Sándor Általános Iskola	21 (8 nő, 13 férfi)	14 (10 nő, 4 férfi)	10 (6 nő, 4 férfi)	16 (7 nő, 9 férfi)	61 (31 nő, 30 férfi)

Táblázat 2. A kísérletben résztvevő középiskolások száma

Iskola	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	összesen
Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium	12 (7 nő, 5 férfi)	17 (15 nő, 2 férfi)	13 (10 nő, 3 férfi)	7 (7 nő, 0 férfi)	49 (39 nő, 10 férfi)
Svetozar Marković Gimnázium	13 (9 nő, 4 férfi)	10 (6 nő, 2 férfi)	11 (5 nő, 6 férfi)		34 (20 nő, 12 férfi) ¹¹

A kutatásban résztvevők átlag életkora 14,5 (11 és 19 között). Elsősorban egy kérdőívet töltöttek ki, mely a következő adataikra kérte a választ: kor, nem, iskola neve és székhelye, állandó lakhely, évfolyam, valamint saját megítélésük szerint, hogy mennyire tudnak magyarul és szerbül, egy hét pontból álló skálán egy számot kellett bejelölniük (1- egyáltalán nem, 7-kitűnően). Ezzel mértük le a későbbiekben az alanyok nyelvtudását. A

¹⁰ Az így gyűjtött adatokat korábban kvantitatív módszerekkel is elemeztük, és ennek eredményeit a 22. VMTDK-n mutattuk be.

¹¹ Két adatközlő azt állította, hogy semleges nemű, annak ellenére, hogy a nemét illető kérdésnél ez nem szerepelt a választható elemek között.

nyelvtudásuk átlagértéke, ami a magyar nyelvet illeti 6,31-nek (kikindai Fejős Klára Á.I.: 5,85; újvidéki Petőfi Sándor Á.I.: 5,92; szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggyongozó Gimnázium: 6,75; újvidéki Svetozar Marković Gimnázium: 6,65), a szerb nyelv esetében ez 4,74-nek bizonyult (kikindai Fejős Klára Á.I.: 4,65; újvidéki Petőfi Sándor Á.I.: 5,06; szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggyongozó Gimnázium: 4,01; újvidéki Svetozar Marković Gimnázium: 5,15). A kritériumunk¹² szerint 19 alany minősül teljes/egyszintű kétnyelvűnek, ugyanis a magyar és szerb nyelvet egy szinten tudják (ugyanazt a számot karikázták be a két nyelvnél)¹³. Ezek az alanyok nyelvtudási szintjének átlaga: magyar nyelv 6,31, szerb nyelv 6,31. Azok az adatközlők esetében pedig, akik a két nyelvet különböző szinten beszélik: magyar nyelv 6,29, szerb nyelv 4,54.

3.1. Adatgyűjtési folyamat

A kísérletben a kutatási alanyok felváltva magyar (anyanyelvű) és szerb (környezetnyelvű) kivetített szavakat láttak, majd az azokra kapott asszociációkat lejegyezték (a kivetített magyar szavakra magyarul jegyezték le az asszociációikat, a kivetített szerb szavakra szerbül jegyezték le az asszociációikat). A kísérletnek két fázisa volt. A kísérlet első fázisában szereplő magyar és szerb szavaknak a második fázisban a szerb, illetve magyar fordításukat vetítettük ki, így ugyanazokra a fogalmakra gyűjtöttünk asszociációkat mindkét nyelven. Az adatközlőknek minden kivetített szóhoz rendelkezésükre állt 25 másodperc, hogy leírják az asszociációikat. Ezzel megakadályoztuk azt, hogy idejük legyen mélyebben elgondolkodni további szavakon. Így elértük, hogy valódi asszociációkat kaptunk, tehát csak azokat a szavakat jegyezték fel az alanyok, amelyek legelőször az eszükbe jutottak a kivetített fogalmak láttán. A kísérletben 12 szót használtunk, 6 magyar (*tudomány, hajó, labda, nyúl,*

¹² Esetünkben magyar családokból származó diákok az alanyok, akik magyarul járnak általános és középiskolába. A Vajdaságban ez azt jelenti, hogy magyar az anyanyelvük (akadnak természetesen kivételek, de a többséget mégis magyar ajkúak teszik ki). Bloomfield definíciója óta újabb felfogások születtek a kétnyelvűség fogalmáról. Weinreich (1968: 1) és Mackey (1970: 555) szerint a bilingvális személyek két nyelvet váltakozva használnak. Ezek a felfogások (vö. Hoffmann 1991: 15–16.) viszont annyira sok variációt engednek meg a kétnyelvűség meghatározásában, hogy a mi esetünkben ezek voltaképp használhatatlanok. Bár Bloomfield definíciója régi és talán ellentmondásos (mivel tökéletes szintet követel meg, miközben maga Bloomfield is állítja, hogy nincs tökéletes nyelvelsajátítás), kutatásunkban sokkal használhatóbbnak találjuk. Ha a környezet nyelve ugyanolyan szinten van, mint az anyanyelv, akkor egyszintű kétnyelvű alanyokról van szó, és ezeknél ki tudunk mutatni statisztikai hatásokat. Az új definíciók szerint gyakorlatilag minden alanyunk kétnyelvű volna (vö. Weinreich 1968: 1, Mackey 1970: 555.), és így nem tudnánk semmit mondani róluk statisztikai eszközökkel, holott egyértelműen vannak különbségek a különböző nyelvtípusok (anyanyelv, környezetnyelv) tekintetében, amint azt már előző kutatásunkban ki is mutattuk (Juszkán 2023).

¹³ Egy adatközlő mind a két nyelvnél az egyes számot karikázta be, azonban látszólag a feladatokat megértette, asszociációkat is tudott írni. Ezek alapján úgy tartjuk, hogy nem tudta felmérni a nyelvi szintjét, ezért nem számítottuk a kétnyelvűek kategóriájába.

zene, templom) és ugyanannyi szerb szót, melyek valójában a magyar szavak szerb megfelelői (*nauka, brod, lopta, zec, muzika, crkva*).

A kísérlet első fázisában 3 magyar és 3 szerb szót vetítettünk ki. A második fázisban pedig úgyszintén 3 magyar és 3 szerb szót azzal, hogy ezek megjelenésére egy sorrendet határoztunk meg. Az első fázisban a következő fogalmak a következő sorrendben jelentek meg: *tudomány, brod, labda, zec, zene, crkva*. A második fázisban pedig az első fázis szavainak szerb ill. magyar megfelelői szerepeltek a következő sorrendben: *hajó, nauka, nyúl, lopta, templom, muzika*. A két fázist egy, az adatközlők általi lapfordítás választotta el azzal a szándékkal, hogy kizárjuk annak a lehetőségét, hogy az adatközlőink egyszerűen visszanézzék az előzőleg leírt asszociációkat és azokat egy az egyben lefordítsák. Ezt a kísérletet két módon hajtottuk végre, két prezentációval. Bár ugyanazok a fogalmak szerepeltek mindkettőnél, a sorrend mégis különbözött. Az első prezentáció így nézett ki: *tudomány, brod, labda, zec, zene, crkva, LAP FORDÍTÁSA, hajó, nauka, nyúl, lopta, templom, muzika*. A második prezentáció pedig a következőképpen: *muzika, templom, lopta, nyúl, nauka, hajó, LAP FORDÍTÁSA, crkva, zene, zec, labda, brod, tudomány*. Az első prezentációval végrehajtottuk a kísérletet a kiskisbércei Fejős Klára Á.I. 5. és 7-es, az újvidéki Petőfi Sándor Á.I. 6. és 8-os, a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium 1. és 3-os, valamint az újvidéki Svetozar Marković Gimnázium 2-os diákjaival. A második prezentációt pedig a kiskisbércei Fejős Klára Á.I. 6. és 8-os, az újvidéki Petőfi Sándor Á.I. 5. és 7-es, a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium 2. és 4-es, valamint az újvidéki Svetozar Marković Gimnázium 1. és 3-os diákjainak vetítettük ki. Ezzel, hogy megfordítottuk a sorrendet, ami által minden fogalom valakiknél az egyik nyelven fordult elő először, másoknál pedig a másik nyelven, kizártuk annak a lehetőségét, hogy az eredményekre kihatással lett volna az, hogy milyen nyelven látták először az adott fogalmakat.

3.2. Eszközök

A kutatás során szükségünk volt számítógépre, kivetítőre és egy USB-adathordozóra, amely tartalmazta az asszociációs teszt anyagát. A diákoknak biztosítottunk A4-es papírokat, amelyeken egy kérdőív, valamint az asszociációk leírására szolgáló üres mezők szerepeltek.

3.3. Elemzési módszer

A szóasszociációkat kvalitatív szempontból vizsgáltuk, ami lehetőséget adott a résztvevők válaszainak részletes elemzésére, és arra, hogy mélyebben megértsük az anyanyelv és környezetnyelv mentális lexikonban betöltött szerepét. Az asszociációk ilyen kvalitatív elemzése nemcsak arra mutat rá, hogy a diákok hogyan asszociálnak egyik vagy másik nyelven, hanem arra is, hogy milyen típusú gondolati képek és érzelmi tartalmak társulnak az egyes nyelvekhez (esetünkben az anyanyelvhez [magyar] és a környezet nyelvhez [szerb]).

4. Adatok elemzése

A továbbiakban a kapott eredményeket több aspektusból vizsgáljuk, hangsúlyt fektetve a prototípus elmélet alapköveire, illetve válaszokat keresve a dolgozat elején feltett kérdéseinkre, amelyek a következők:

- Az azonos jelentésű magyar és szerb hívószavakra a kísérleti alanyok milyen asszociációkat adnak és ezek milyen mértékben azonosak avagy térnek el egymástól
- Van-e különbség a fölérendelt, alapszintű, illetve alárendelt kategóriák számában

4.1. A 15 leggyakoribb magyar és szerb asszociációk közötti megegyezések és eltérések

Ez a fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyar és a szerb nyelvű hívószavakra 15 leggyakrabban feljegyzett asszociációk között milyen mértékben szerepelnek azonosságok és különbségek. Akadnak-e azonos jelentésű asszociációk a két nyelven, illetve melyek azok az asszociációk, amelyek az egyik nyelvben előfordulnak, míg a másikban nem. Az alábbi táblázatok bemutatják a kivetített szavakat és az azokra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociációkat csökkenő sorrendben. Az asszociációk előfordulásainak száma mellett a fogalmak szintjei szerepelnek, amelyek magyarázatáról és elemzéséről a későbbiekben esik szó. Mindemellett a következő oszlop pedig tudomást ad arról, hogy az adott asszociáció előfordul-e a másik nyelv listáján (V – van a szerbben/magyarban, N – nincs a szerbben/magyarban). Minden táblázat után rövid elemzések következnek.

Táblázat 3. A TUDOMÁNY és NAUKA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	TUDOMÁNY	össz.	szint	van/nincs a szerbben	NAUKA	össz.	szint	van/nincs a magyarban
1.	BIOLÓGIA	163	2	V	FIZIKA	35	2	V
2.	FIZIKA	42	2	V	HEMIJA	28	2	V
3.	ISKOLA	38	2	V	BIOLOGIJA	20	2	V
4.	KÉMIA	38	2	V	ŠKOLA	20	2	V
5.	TANULÁS	27	2	V	MATEMATIKA	18	2	V
6.	KÍSÉRLET	25	2	V	KNJIGE	14	2	V
7.	MATEK	23	2	V	UČENJE	13	2	V
8.	TUDÓS	22	2	V	NAUČNICI	10	2	V
9.	EGYETEM	21	2	V	EKSPERIMENT	9	2	V
10.	TUDÓSOK	18	2	V	ISTORIJA	7	2	N
11.	TUDÁS	16	2	V	ZNANJE	7	2	V
12.	OKOS	13	4	N	NIKOLA TESLA	7	3	N
13.	KÖNYVEK	12	2	V	ENGLESKI	6	2	N
14.	OKOSSÁG	11	2	N	GEOGRAFIJA	6	2	N
15.	EMBER	8	1	N	FAKULTET	5	2	V

A TANULMÁNY és a NAUKA hívószavakra kapott 15 leggyakoribb asszociációt elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy 12 magyar asszociáció felel meg 11 szerb nyelvű asszociációnak, amelyeket generáltak a kísérleti alanyok (BIOLÓGIA – BIOLOGIJA, FIZIKA – FIZIKA, ISKOLA – ŠKOLA, KÉMIA – HEMIJA, TANULÁS – UČENJE, KÍSÉRLET – EKSPERIMENT, MATEK – MATEMATIKA, TUDÓS/TUDÓSOK – NAUČNICI¹⁴, EGYETEM – FAKULTET, TUDÁS – ZNANJE, KÖNYVEK – KNJIGE). Azok az asszociációk, amelyek a magyarban szerepelnek, de a szerbben nem, a következők: OKOS, OKOSSÁG, EMBER. A szerb asszociációk közül a következők nem fordulnak elő a magyar nyelvű asszociációk listáján: ISTORIJA ('történelem'), NIKOLA TESLA, ENGLESKI ('angol'), GEOGRAFIJA ('földrajz').

¹⁴ Gyakran előfordul, hogy az egyik nyelvben az asszociációk egyes számúak, míg a másik nyelvben többes számúak. Ez a párosítás szempontjából nem jelentős. Illetve még előfordulhat, hogy a szerb nyelvben pluralia tantumról van szó (pl. SLUŠALICE 'fülhallgató'), ami azt jelenti, hogy ezek az asszociációk csak többes számú formában létezhetnek.

Táblázat 4. A HAJÓ és BROD hívószavakra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociáció

sorszám	HAJÓ	össz.	szint	van/nincs a szerbben	BROD	össz.	szint	van/nincs a magyarban
1.	TENGER	79	2	V	VODA	63	2	V
2.	VÍZ	76	2	V	MORE	56	2	V
3.	TITANIC	28	3	V	OKEAN	21	2	V
4.	KALÓZ	27	2	V	RIBE	17	2	V
5.	ÓCEÁN	25	2	V	DRVO	15	2	V
6.	FOLYÓ	23	2	V	KAPETAN	15	2	V
7.	UTAZÁS	19	2	N	JEZERO	13	2	N
8.	KAPITÁNY	18	2	V	REKA	11	2	V
9.	VITORLA	17	2	N	TITANIC ¹⁵	11	2	V
10.	ÉLMÉNY	15	2	N	LETO	10	2	V
11.	FA	13	2	V	VELIKI	10	4	V
12.	NAGY	13	4	V	LJUDI	9	2	N
13.	HULLÁM	13	2	N	LEP	8	4	N
14.	HAL	12	2	V	GUSARI	8	2	V
15.	NYÁR	11	2	V	PIRATI	6	2	V

A HAJÓ és a BROD fogalmakra a leggyakrabban feljegyzett asszociációk arra a következtetésre juttatnak, hogy 11 magyar asszociáció felel meg 12 szerb nyelvű asszociációnak (TENGER – MORE, VÍZ – VODA, TITANIC – TITANIC, KALÓZ – GUSARI/PIRATI, ÓCEÁN – OKEAN, FOLYÓ – REKA, KAPITÁNY – KAPETAN, FA – DRVO, NAGY – VELIKI, HAL – RIBE, NYÁR – LETO). A magyar KALÓZ fogalomra két azonos jelentéssel bíró szinonimikus kapcsolatban álló szerb nyelvű asszociációt jegyeztek fel az adatközlők: GUSARI, PIRATI. Mint az előző fogalmaknál, itt is előfordulnak olyan asszociációk, amelyek csak a magyarban, vagy csak a szerbben fordulnak elő, ezek az UTAZÁS, VITORLA, ÉLMÉNY, HULLÁM, illetve a JEZERO (‘tó’), LJUDI (‘emberek’), LEP (‘szép’).

¹⁵ A szerb helyesírás szerint K-val kell írni. Ez arra utal, hogy bár a hívószó szerb volt, az asszociáció a specifikussága miatt mégis a nemzetközi írást helyezte előnybe.

Táblázat 5. A LABDA és LOPTA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	LABDA	össz.	szint	van/nincs a szerbben	LOPTA	össz.	szint	van/nincs a magyarban
1.	FOCI	84	2	V	FUDBAL	73	2	V
2.	JÁTÉK	58	1	V	KOŠARKA	52	2	V
3.	KOSÁRLABDA	47	2	V	IGRA	35	1	V
4.	GYEREKEK	34	2	V	ODBOJKA	32	2	V
5.	RÖPLABDA	32	2	V	DECA	29	2	V
6.	PÖTTYÖS	29	4	N	OKRUGLO	17	4	V
7.	KEREK	18	4	V	SPORT	17	2	V
8.	SPORT	18	2	V	CRVENA	15	4	V
9.	PIROS	17	4	V	IGRANJE	14	2	V
10.	BARÁTOK	15	2	V	DETE	11	2	N
11.	JÁTSZÁS	15	2	V	IGRAČKA	10	1	V
12.	KÉZILABDA	13	2	V	IGRALIŠTE	10	2	N
13.	BOWLING	10	2	N	IGRATI	9	4	N
14.	EDZÉS	9	2	N	RUKOMET	8	2	V
15.	PATTOG	9	4	N	DRUGARI	7	2	V

A LABDA és a LOPTA hívószavakra a 15 leggyakrabban generált asszociáció alapján az derült ki, hogy 11 magyar asszociáció felel meg 12 szerb nyelvű asszociációnak, amelyeket generáltak a kísérleti alanyok (FOCI – FUDBAL, JÁTÉK – IGRA/IGRAČKA, KOSÁRLABDA – KOŠARKA, GYEREKEK – DECA, RÖPLABDA – ODBOJKA, KEREK – OKRUGLO, SPORT – SPORT, PIROS – CRVENA, BARÁTOK – DRUGARI, JÁTSZÁS – IGRANJE, KÉZILABDA – RUKOMET). A szerbben két asszociáció felel meg a magyar JÁTÉK asszociációnak: IGRA (mint szabályrendszer, pl. labdajáték), igračka (mint játékszer, pl. LEGO). Azok a magyar asszociációk, amelyek a szerb asszociációk listáján nem fordulnak elő, a következők: PÖTTYÖS, BOWLING, EDZÉS, PATTOG. A szerb asszociációk közül viszont a következők azok, amelyek nem jelennek meg a magyar asszociációk listáján: DETE ('gyerek'), IGRALIŠTE ('játszótér'), IGRATI ('játszani').

Táblázat 6. A NYÚL és ZEC hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	NYÚL	össz.	szint	van/nincs a szerbben	ZEC	össz.	szint	van/nincs a magyarban
1.	HÚSVÉT	44	3	V	ŠARGAREPA	35	2	V
2.	ÁLLAT	40	1	V	ŽIVOTINJA	34	1	V
3.	FEHÉR	36	4	V	USKRS	32	3	V
4.	RÉPA	28	2	V	BELI	31	4	V
5.	PUHA	23	4	V	MALI	29	4	V
6.	ARANYOS	22	4	V	SLADAK	21	4	V
7.	CUKI	20	4	V	ŠUMA	20	2	V
8.	ERDŐ	20	2	V	UŠI	16	2	V
9.	FŰ	20	2	V	BRZ	16	4	V
10.	GYORS	20	4	V	BRZO	13	4	N
11.	KICSI	19	4	V	TRAVA	13	2	V
12.	TOJÁS	16	2	V	SKAČE	11	4	N
13.	UGRÁS	16	2	V	MEKAN	11	4	V
14.	FÜLEK	15	2	V	SKOK	10	2	V
15.	UGRÁLÁS	15	4	N	JAJA	9	2	V

A NYÚL és a ZEC hívószavakra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociációk elemzése szerint 14 magyar asszociáció felel meg 13 szerb nyelvű asszociációnak, amelyeket generáltak a kísérleti alanyok (HÚSVÉT – USKRS, ÁLLAT – ŽIVOTINJA, FEHÉR – BELI, RÉPA – ŠARGAREPA, PUHA – MEKAN, ARANYOS/CUKI – SLADAK, ERDŐ – ŠUMA, FŰ – TRAVA, GYORS – BRZ, KICSI – MALI, TOJÁS – JAJA, UGRÁS – SKOK, FÜLEK – UŠI). Az adatközlők két olyan magyar nyelvű asszociációt jegyeztek fel, amely a szerb SLADAK fogalommal azonos jelentéssel bír: ARANYOS, CUKI. Egy olyan asszociáció van, amely a magyarban szerepel, de a szerbben nem: UGRÁLÁS. A szerb asszociációk közül a következők nem fordulnak elő a magyar nyelvű asszociációk listáján: BRZO ('gyorsan'), SKAČE ('ugrál').

Táblázat 7. A ZENE és MUZIKA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	ZENE	össz.	szint	van/nincs a szerbben	MUZIKA	össz.	szint	van/nincs a magyarban
1.	HANGSZER	34	2	V	KLAVIR	23	2	V
2.	ZONGORA	27	2	V	GITARA	22	2	V
3.	TÁNC	25	2	V	INSTRUMENTI	18	2	V
4.	GITÁR	20	2	V	ROCK	16	3	V
5.	HANG	17	2	V	PLES	15	2	V
6.	ÉNEK	16	2	V	POP	15	3	V
7.	BULI	15	2	V	VIOLINA	13	2	N
8.	MOZART	15	3	N	SLUŠATI	11	4	N
9.	FÜLHALLGATÓ	14	2	V	PESME	10	2	V
10.	ROCK	14	3	V	SLUŠALICE	10	2	V
11.	DAL	13	2	V	NOTE	10	2	V
12.	KOTTA	12	2	V	ŽURKA	9	2	V
13.	HANGJEGYEK	11	2	N	PESMA	9	2	V
14.	POP	10	3	V	SVIRANJE	8	2	N
15.	HALLGATÁS	9	2	N	MUZIČKA ŠKOLA	7	2	N

A leggyakrabban előforduló asszociációk elemzése alapján, melyeket a ZENE és a MUZIKA hívószóra generáltak az alanyok, arra a következtetésre jutottunk, hogy 12 magyar asszociáció felel meg 11 szerb nyelvű asszociációnak, amelyeket generáltak a kísérleti alanyok (HANGSZER – INSTRUMENTI, ZONGORA – KLAVIR, TÁNC – PLES, GITÁR – GITARA, HANG/KOTTA – NOTE, ÉNEK/DAL – PESME, BULI – ŽURKA, FÜLHALLGATÓ – SLUŠALICE, ROCK – ROCK, POP – POP). Az adatközlők két olyan magyar nyelvű asszociációt jegyeztek fel, amelyek a szerb NOTE fogalomnak felelnek meg; a szerb NOTE fogalom a magyarban jelentheti a HANG és a KOTTA fogalmakat egyaránt. Azok a magyar asszociációk, amelyek a magyarban szerepelnek, de a szerbben nem, a következők: MOZART, HALLGATÁS, HANGJEGY. A szerb asszociációk közül a következők nem fordulnak elő a magyar nyelvű asszociációk listáján: VIOLINA (‘hegedű’), SLUŠATI (‘hallgatni’), SVIRANJE (‘muzsikálás’), MUZIČKA ŠKOLA (‘zeneiskola’).

Táblázat 8. A TEMPLOM és CRKVA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	TEMPLOM	össz.	szint	van/nincs a szerbben	CRKVA	össz.	szint	van/nincs a magyarban
1.	PAP	67	2	V	BOG	37	2	V
2.	ISTEN	48	2	V	KRST	25	2	V
3.	KERESZT	42	2	V	POP	20	2	V
4.	MISE	40	2	N	MOLITVA	19	2	V
5.	HIT	33	2	V	ISUS	16	2	V
6.	JÉZUS	26	2	V	LJUDI	13	2	N
7.	VALLÁS	21	1	N	BELA	10	4	N
8.	IMA	18	2	V	VELIKA	10	4	N
9.	IMÁDKOZÁS	15	2	N	SVETI SAVA	9	3	N
10.	VASÁRNAP	14	3	V	KRŠTENJE	8	2	N
11.	HÍVŐK	11	2	N	NEDELJA	7	3	V
12.	BÉRMÁLKOZÁS	11	2	N	PRAVOSLAVCI	5	3	N
13.	KERESZTÉNY	10	2	N	VERA	5	1	V
14.	ELSŐÁLDOZÁS	10	2	N	POPA	5	2	V
15.	KARÁCSONY	10	3	N	USKRS	5	3	N

Végül a TEMPLOM és a CRKVA hívószavakra kapott 15 leggyakoribb asszociációt elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy 7 magyar asszociáció felel meg 8 szerb nyelvű asszociációnak, amelyeket generáltak a kísérleti alanyok (PAP – POP/POPA, ISTEN – BOG, KERESZT – KRST, HIT – VERA, JÉZUS – ISUS, IMA – MOLITVA, VASÁRNAP – NEDELJA). Az adatközlők két olyan szerb nyelvű asszociációt generáltak, amelyek azonos jelentéssel bírnak a magyar PAP fogalommal: POP, POPA. Azok a magyar asszociációk, amelyek a magyarban szerepelnek, de a szerbben nem, a következők: MISE, VALLÁS, IMÁDKOZÁS, HÍVŐK, BÉRMÁLKOZÁS, KERESZTÉNY, ELSŐÁLDOZÁS, KARÁCSONY. A szerb asszociációk közül a következők nem fordulnak elő a magyar nyelvű asszociációk listáján: LJUDI (‘emberek’), BELA (‘fehér’), VELIKA (‘nagy’), SVETI SAVA, KRŠTENJE (‘keresztelés’), PRAVOSLAVCI (‘pravoszlávok’), USKRS (‘húsvét’).

Összegezve a TANULMÁNY és NAUKA hívószavakra kapott 15-15 leggyakoribb asszociáció összehasonlítása alapján a magyar asszociációk 80%-a (12/15) megegyezik a szerb asszociációkkal, míg a szerb asszociációk 73,33%-a (11/15) egyezik meg a magyar asszociációkkal, ami szoros kapcsolatot mutat a két nyelvi rendszer között. A HAJÓ/BROD és

LABDA/LOPTA párosoknál az egyezési arányok hasonlóan magasak voltak (73,33%-80%). A legnagyobb átfedést a NYÚL/ZEC hívószó mutatta, ahol a magyar asszociációk 93,33%-a, a szerb asszociációk 86,67%-a fedte egymást. A ZENE/MUZIKA esetében is jelentős egyezés látszott (73,33%-80%), míg a TEMPLOM/CRKVA hívószónál az egyezés alacsonyabb (46,67%-53,33%). Ezek az eredmények jól tükrözik a közös nyelvi-kulturális gyökereket és az eltérő mentális reprezentációkat.

Ez a jelentős megfelelés a prototipikusság jelenségével magyarázható; azonban az, hogy miért éppen ezek a fogalmak jelentek meg mindkét nyelven, a következő alfejezetben kerül kifejtésre.

4.2. Az asszociációk vizsgálata a fogalmi metonímia tükrében

A kvalitatív elemzésünk azt mutatja, hogy a kapott asszociációk és a kivetített fogalmak között metonimikus kapcsolat áll fenn. A metonímia egy helyettesítésen alapuló kapcsolat, amikor egy fogalmat egy másik, vele szorosan összefüggő fogalommal¹⁶ fejezünk ki (Kövecses és Benczes 2010: 63). Például, amikor azt mondjuk: „Olvastuk Shakespeare-t”, valójában nem az író-t olvastuk, hanem az ő műveit. Kövecses és Benczes (2010: 65) továbbá kihangsúlyozzák, hogy „csak azokat az elemeket használjuk közvetítőfogalomként, amelyek jól beágyazott és ugyanakkor egyértelmű fogalmi kapcsolatban állnak a célfogalommal – tehát nem minden fogalmi kapcsolatból lesz metonímia.”

Eredményeinknél különösen a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT típusú metonímia észlelhető. Ez azt jelenti, hogy az asszociációkban megjelenő elemek a kivetített fogalom bizonyos részét jelenítik meg, amelyek a kogníció szintjén metonimikus viszonyban állnak a fogalommal. Ez a kapcsolat azért jön létre, mert a metonímia mechanizmusai, a prototípus-elmélettel együtt, magyarázatot adnak arra, hogy miért éppen ezek az asszociációk fordulnak elő egy adott hívószóra. Az előző (4.1.) fejezetben található táblázatok bemutatják a kivetített szavakat és az azokra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociációkat. Ebben a fejezetben a táblázatok részletes elemzése következik az asszociációk és a kivetített szavak metonimikus viszonyaikra támaszkodva.

TUDOMÁNY, 15 leggyakoribb asszociáció

¹⁶ Olyan fogalom, amely a célfogalom ugyanazon fogalmi keretének, másszóval idealizált kognitív modellnek (IKM) a része (Kövecses és Benczes 2010: 65).

Nézve a TUDOMÁNY szóval kapcsolatos asszociációkat az derül ki, hogy a kivetített szavak és a kapott asszociációk közötti viszonyt értelmezhetjük a fogalmi metonímia alapján, különösen a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT típusú metonímiák mentén. Ez a típusú kapcsolat lehetővé teszi, hogy egyes részek – például egy tudományterület vagy egy tudós – képviselje az egész TUDOMÁNY fogalmát a részek és az egész közötti közvetlen összefüggés által.

A magyar asszociációk között a BIOLÓGIA (1. hely), a FIZIKA (2. hely) és a KÉMIA (4. hely) mind különböző tudományágak, amelyek a TUDOMÁNY egyes szakterületeit képviselik. Ebben az esetben a konkrét tudományágak metonimikusan az egész tudományos mezőre utalnak, mivel ezek a TUDOMÁNY szakterületi megnyilvánulásai.

Az ISKOLA (3. hely), a TANULÁS (5. hely) és az EGYETEM (9. hely) fogalmak közvetlenül a tudományos tevékenységekhez és azok társadalmi intézményeihez kapcsolódnak, így ezek metonimikusan a tudomány színtereit jelölik. A TUDÓS (8. hely) és a TUDÓSOK (10. hely) kifejezések azokat a személyeket reprezentálják, akik aktívan részt vesznek a tudományos kutatásban, így a TUDOMÁNY fogalom helyett állnak, hiszen ők a tudományos tevékenység megtestesítői.

A TUDÁS (11. hely), az OKOS (12. hely) és az OKOSSÁG (14. hely) fogalmak a tudományhoz kapcsolódó kognitív képességeket, intellektuális tulajdonságokat jelképezik, ami metonimikusan a TUDOMÁNY végeredményére, az ismeretgyarapodásra és a tudásra utal.

A KÍSÉRLET (6. hely) és a MATEK (7. hely) asszociációk a tudományos kutatás metodikai és analitikai aspektusait idézik meg, tehát ezek a kutatási folyamat részeit képviselik.

Végül a KÖNYVEK (13. hely) és az EMBER (15. hely) asszociációk a tudomány közvetítési eszközeit és alkotóit reprezentálják, mivel a könyvek a tudományos tudás dokumentációját, az ember pedig a tudomány végső alanyát, egyben alkotóját jelenti.

Összességében ezen asszociációk a TUDOMÁNY különböző aspektusait metonimikusan helyettesítik, különböző szempontokból jelenítve meg azt.

NAUKA, 15 leggyakoribb asszociáció

A NAUKA (a TUDOMÁNY szerb megfelelője) esetén megjelenő asszociációk hasonló RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímiai mintát követnek, mint a magyar TUDOMÁNY kivetített fogalom asszociációinak elemzésénél, ám néhány eltérő hangsúllyal és sorrenddel. A leggyakoribb szerb asszociációk a következők: FIZIKA ('fizika', 1. hely), HEMIJA ('kémia', 2. hely), BIOLOGIJA ('biológia', 3. hely), majd ezt követi a ŠKOLA ('iskola', 4. hely) és a MATEMATIKA ('matematika', 5. hely). Az asszociációk az egyes tudományterületektől az oktatási és tudás

kontextusban megjelenő elemekig terjednek, amelyek különféle aspektusokban helyettesítik a TUDOMÁNY fogalmát.

A tudományágakra vonatkozó szavak, mint a FIZIKA, HEMIJA, BIOLOGIJA és MATEMATIKA, metonimikusan az egész tudományos szférát reprezentálják, ahogyan a magyar esetben is. Az oktatással és tanulással kapcsolatos szavak, mint a ŠKOLA, UČENJE ('tanulás', 7. hely) és FAKULTET ('fakultás', 15. hely), a tudományos ismeretszerzés és az intézmények kontextusát idézik meg, míg a NAUČNICI ('tudósok', 8. hely) kifejezés a tudományt végző embereket jelenti, akik metonimikusan a tudományos tevékenység egészét jelenítik meg. A szerb listán szereplő KNJIGE ('könyvek', 6. hely) a tudomány dokumentációját reprezentálja, hasonlóan a magyar KÖNYVEK szóhoz.

Az ISTORIJA ('történelem', 10. hely), NIKOLA TESLA (12. hely) és GEOGRAFIJA ('földrajz', 14. hely) asszociációk némileg egyediek a szerb válaszok között. Az ISTORIJA és GEOGRAFIJA kiegészítik a tudományterületek listáját, de érdekes, hogy NIKOLA TESLA egy konkrét személyhez kötődik, ami a tudományos példaképeket és innovációt idézi fel. Az ENGLJSKI ('angol', 13. hely) kifejezés megjelenése feltehetően a lingua franca fontosságára utal a tudományos kommunikációban.

A két nyelv esetében a sorrend eltérése is figyelemre méltó. Míg a magyar asszociációk esetében a BIOLÓGIJA került az első helyre, a szerb esetben a FIZIKA dominál. A ŠKOLA és az ISKOLA megjelenése mindkét listán hasonlóan hangsúlyos, ám a magyar listán a TANULÁS előrébb szerepel, míg a szerb esetében az UČENJE valamivel hátrébb áll. Ennek az eltérésnek egyik lehetséges oka, hogy a szerb nyelvű kivetített szó másodlagos nyelvként aktiválja a tanulók nyelvhasználati szokásait, amelyek a szerb nyelvű oktatási környezethez köthető szavakat és kifejezéseket részesítik előnyben. Ebből adódhat például elsősorban a NIKOLA TESLA asszociáció megjelenése, amely a szerb nyelvi kultúra ikonikus részét képezi.

HAJÓ, 15 leggyakoribb asszociáció

A HAJÓ szóval kapcsolatos asszociációk elemzése azt mutatja, hogy a kivetített szó és a kapott asszociációk közötti viszonyt is a fogalmi metonímia alapján értelmezhetjük, különösen a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT típusú metonímiák alapján. Ez a típusú kapcsolat lehetővé teszi, hogy egyes részek, mint például a tenger, kapitány vagy vitorla, az egész, azaz a HAJÓ fogalmát reprezentálják.

A TENGER (1. hely), ÓCEÁN (5. hely) és FOLYÓ (6. hely) asszociációk a HAJÓ mozgási terét képviselik, metonimikusan utalva arra, hogy a hajó mindig kapcsolatban áll a vízzel. A TITANIC (3. hely) egy konkrét történelmi példát jelent, amely a hajózás híres jelképévé vált.

A KALÓZ (4. hely), UTAZÁS (7. hely) és ÉLMÉNY (10. hely) asszociációk emberi történeteket és érzelmeket idéznek fel, amelyek a hajót az élmények és mesék fontos részévé teszik. A KAPITÁNY (8. hely) és a VITORLA (9. hely) olyan személyre illetve a hajó fontos működési elemére utalnak, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a hajó funkciójával.

Az olyan szavak, mint a FA (11. hely) és a NAGY (12. hely), a HAJÓ fizikai tulajdonságait reprezentálják, melyek utalnak az anyagára és méretére. A HULLÁM (13. hely), HAL (14. hely) és NYÁR (15. hely) pedig a hajózáshoz kapcsolódó természetes környezetet, illetve élményeket idézik fel.

BROD, 15 leggyakoribb asszociáció

A brod (a HAJÓ szerb megfelelője) asszociációi szintén a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímiai mintát követik, hasonlóan a magyar HAJÓ kivetített fogalom asszociációinak elemzéséhez, de kisebb eltéréssel a sorrendet nézve.

A VODA ('víz', 1. hely), MORE ('tenger', 2. hely) és OKEAN ('óceán', 3. hely), valamint a JEZERO ('tó', 7. hely) és REKA ('folyó', 8. hely) asszociációk a hajó mozgási környezetét jelölik, a TITANIC (9. hely) pedig az ikonikus történeti példát képviseli, akárcsak a magyar listán. A RIBE ('hal', 4. hely), DRVO ('fa', 5. hely) és VELIKI ('nagy', 11. hely) kifejezések a természetre és a hajó fizikai jellemzőire utalnak.

A KAPETAN ('kapitány', 6. hely), LJUDI ('emberek', 12. hely) GUSARI ('kalózok', 14. hely) és a PIRATI ('kalózok', 15. hely) a hajózással kapcsolatos személyeket, egyben mesés elemeket képviselnek, míg a LETO ('nyár', 10. hely) és LEP ('szép', 13. hely) asszociációk a hajózás során szerzett élményeket és a kellemes érzéseket hozzák elő.

A két nyelv esetében az asszociációk sorrendjének eltérései érdekes különbségekre utalnak. Míg a magyar listán hangsúlyosabbak az érzelmi és élményalapú asszociációk (ÉLMÉNY, UTAZÁS), a szerb lista inkább a földrajzi elemeket helyezi előtérbe. Elképzelhető, hogy anyanyelven könnyebben aktiválódnak a szubjektív élményekkel kapcsolatos fogalmak, míg a kevésbé elsajátított nyelv előnybe helyezi a konkrétabb jelenségek aktiválódását.

LABDA, 15 leggyakoribb asszociáció

A LABDA szóval kapcsolatos asszociációk elemzése a sport és a szórakozás központi szerepét emeli ki, mivel a leggyakoribb asszociációk középpontjában a játék, a sport és a társas élmények állnak. Itt is megfigyelhető a fogalmi metonímia, RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT logikája.

A FOCI (1. hely), KOSÁRLABDA (3. hely) és RÖPLABDA (5. hely) asszociációk a labda használatának talán legismertebb sportágait képviselik, így a labda mint eszköz a fizikai aktivitás fontos eleme.

A GYEREKEK (4. hely) és BARÁTOK (10. hely) asszociációk a társas interakciókra utalnak, hiszen a labda gyakran központi szereplő a közös játékokban, amelyek élményeket és a szórakozást biztosítanak.

A PÖTTYÖS (6. hely) és KEREK (7. hely), PIROS (9. hely) kifejezések a labda fizikai megjelenésére vonatkoznak, utalva a jellegzetes formájára és gyakran előforduló mintázataira.

Az olyan szavak, mint a SPORT (8. hely), JÁTSZÁS (11. hely) és EDZÉS (14. hely), a labda használatát reprezentálják, úgy a versenyt, szórakozást és fizikai aktivitást.

A KÉZILABDA (12. hely) és BOWLING (13. hely) a labda további sportágakban való alkalmazására utalnak, különböző játékformákat reprezentálva.

A PATTOG (15. hely) asszociáció a labda jellemző mozgására utal, amely fontos szerepet játszik az egyes játékok és sportok dinamikájában.

LOPTA, 15 leggyakoribb asszociáció

A LOPTA (a LABDA szerb megfelelője) asszociációi hasonló struktúrát követnek, de egyes eltérésekkel és helyi kulturális különbségekkel.

A FUDBAL ('foci', 1. hely), KOŠARKA ('kosárlabda', 2. hely) és ODBOJKA ('röplabda', 4. hely) mellett a RUKOMET ('kézilabda', 14. hely) is sűrűn előforduló asszociáció. Maga a SPORT, mint asszociáció pedig a 7. helyen szerepel.

A DECA ('gyerekek', 5. hely), DETE ('gyerek', 10. hely) és DRUGARI ('barátok', 15. hely) szavak a közösségi játékokat és baráti kapcsolatokra utalnak, mivel a labda gyakran a gyerekek és barátok közötti közös szórakozást jelenti.

A OKRUGLO ('kerek', 6. hely) és CRVENA ('piros', 8. hely) szavak a labda fizikai megjelenését tökrözik, mellyel formáját és gyakran előforduló színét jelölik.

Az IGRANJE ('játás', 9. hely) IGRATI ('játasni', 13. hely), IGRA ('játék' 3. hely), IGRAČKA ('játék', 11. hely) és IGRALIŠTE ('játászóter', 12. hely) szavak a labda használatával végbevihető aktivitásokat, cselekvéseket, valamint azoknak helyszínét és magát a tárgyat reprezentálják. Mindemellett érdemes kiemelni az IGRAČKA asszociációt, amely fölérendelt fogalma a LOPTA hívószónak. Az IGRAČKA ('játék') tehát egy tágabb fogalom, amelybe a labda is beletartozik, nemcsak mint egy konkrét tárgy, hanem mint a JÁTEKOK kategória része.

Ez azért érdekes, mert azt mutatja, hogy a résztvevők a LOPTA hívószót nemcsak a használata alapján gondolták végig, hanem annak helyét is látták egy nagyobb csoportban.

A szerb asszociációk is a labda társas, szórakoztató és sportos szerepét emelik ki.

NYÚL, 15 leggyakoribb asszociáció

A NYÚL szóval kapcsolatos asszociációk elemzése is azt mutatja, hogy a kivetített szó és a kapott asszociációk közötti kapcsolatot fogalmi metonímia határozza meg, mégpedig a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT típusú metonímia. Ezek az asszociációk a nyúl különböző jellemzőit tükrözik.

Az ÁLLAT (2. hely), FEHÉR (3. hely), PUHA (5. hely), ARANYOS (6. hely), CUKI (7. hely), KICSI (11. hely) és FÜLEK (14. hely) asszociációk a nyúl fizikai tulajdonságaira és általános megjelenésére utalnak. A RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia itt a nyúl tapintható és vizuális jellemzőin keresztül képviseli az egész fogalmat.

A RÉPA (4. hely) és FŰ (9. hely) asszociációk a nyúl táplálkozási szokásaira utalnak, míg az ERDŐ (8. hely) a nyúl természetes élőhelye. Ezek az asszociációk metonimikusan kapcsolódnak a nyúl életmódjához és környezetéhez.

A GYORS (10. hely), UGRÁS (13. hely), UGRÁLÁS (15. hely) metonimikusan utalnak a nyúlra mint az ugrás és mozgékonyság szimbólumára. Ez a prototípusos kép azért alakulhatott ki a kultúránkban, mert a nyúl fizikai jellemzői – mint az ugrálás, gyors futás és fürges viselkedés – erőteljesen megragadják az emberek figyelmét, és jól reprezentálják ezt a kategóriát az állatvilágban.

Az HÚSVÉT (1. hely) és TOJÁS (12. hely) asszociációk kultúrálisan szorosan kapcsolódnak a nyúlhoz, mely e téren (egyes kultúrákban) szimbolikus jelentéssel bír.

ZEC, 15 leggyakoribb asszociáció

A ZEC (a NYÚL szerb megfelelője) asszociációi hasonló fogalmi metonímiát követnek, mint a magyar nyúl esetében, bár némi eltéréssel a sorrendet figyelembe véve.

A ŠARGAREPA ('répa', 1. hely), TRAVA ('fű', 11. hely) és ŠUMA ('erdő', 7. hely) asszociációk a nyúl természetes környezetére és táplálkozási szokásaira utalnak.

Az ŽIVOTINJA ('állat', 2. hely), BELI ('fehér', 4. hely), MALI ('kicsi', 5. hely), SLADAK ('cuki/aranyos', 6. hely), UŠI ('fülek', 8. hely), és MEKAN ('puha', 13. hely) kifejezések a nyúl fizikai tulajdonságaira és aranyos megjelenésére utalnak.

Az BRZ ('gyors', 9. hely), BRZO ('gyorsan', 10. hely), SKAČE ('ugrál', 12. hely) és SKOK ('ugrás', 14. hely) kifejezések a nyúl mozgásának tulajdonságait írják le.

Az USKRS ('húsvét', 3. hely) és JAJA ('tojás', 15. hely) kifejezések a nyúl kulturális szimbolikáját reprezentálják, csakúgy mint a magyar NYÚL esetében.

ZENE, 15 leggyakoribb asszociáció

A ZENE kategóriára kapott asszociációk elemzése is rámutat a fogalmi metonímia szerepére. A RÉSZ AZ EGÉSZ helyett metonímia itt is meghatározó szereppel bír, mivel a ZENE asszociációi a hozzá kapcsolódó eszközökre, tevékenységekre és élményekre utalnak.

Az HANGSZER (1. hely), ZONGORA (2. hely) és GITÁR (4. hely) asszociációk a zenei eszközök, melyek a zene létrehozására szolgálnak. Ezek a szavak metonimikusan az egész zenei folyamatot reprezentálják.

Hasonló szerepet játszik a KOTTA (12. hely) és a HANGJEGYEK (13. hely) is, amelyek a zene lejegyzésének vizuális megjelenési eszközei.

A HANG (5. hely), ÉNEK (6. hely) és DAL (11. hely) a cselekvési folyamat által létrejött végeredmény, melyet zenének nevezünk.

A FÜLHALLGATÓ (9. hely) és a HALLGATÁS (15. hely) a zene befogadásának eszközeire és tevékenységeire utalnak.

A TÁNC (3. hely) és a BULI (7. hely) a zene társas és mozgásos kontextusaira utalnak, hangsúlyozva a zene szórakoztató szerepét.

A ROCK (10. hely) és POP (14. hely) zenei műfajokat jelölnek, amelyek metonimikusan a zenei stílusokat mutatják be, és melyek a fiatalok körében a legkedveltebbek.

A MOZART (8. hely) asszociáció konkrét történeti példát jelent, amely a klasszikus zenét szimbolizálja.

MUZIKA, 15 leggyakoribb asszociáció

A MUZIKA (a ZENE szerb megfelelője) asszociációi hasonlóan a fogalmi metonímia elvein alapulnak.

A KLAVIR ('zongora', 1. hely), GITARA ('gitár', 2. hely), VIOLINA ('hegedű', 7. hely) és INSTRUMENTI ('hangszerek', 3. hely) asszociációk a zenei eszközök központi szerepét képviselik, amelyek egyben a legnépszerűbbek.

A NOTE ('kotta', 11. hely) és a SVIRANJE ('muzsikálás', 14. hely) szavak szintén a zene létrehozásának és lejegyzésének folyamatára utalnak. A PESMA ('dal', 13. hely) és PESME ('dalok', 9. hely) a zenei alkotások konkrét formáit jelölik.

A SLUŠATI ('hallgatás', 8. hely) és SLUŠALICE ('fülhallgató', 10. hely) a zene befogadásának módjai, különös tekintettel a technológia szerepére.

A PLES ('tánc', 5. hely) és ŽURKA ('buli', 12. hely) a zene társas és szórakoztató létére utalnak, amelyek a közösségi élményeket helyezik előtérbe.

A ROCK (4. hely) és POP (6. hely) zenei műfajokat írnak le, míg a MUZIČKA ŠKOLA ('zeneiskola', 15. hely) a zenei oktatás intézményét reprezentálja, ami közvetítőfogalomként hozzáférést biztosít az egészhez, ami a zene.

Érdekes megfigyelni, hogy mindkét esetben (ZENE, MUZIKA) kiemelt szerepet kapnak a hangszerek; a MUZIKA hívószóra kapott asszociációknál a VIOLINA ('hegedű') is szerepel. Továbbá figyelemreméltó, hogy a MUZIKA asszociációi között megjelenik a sviranje ('muzsikálás') és a MUZIČKA ŠKOLA ('zeneiskola'), amelyek a zenei tanulásra és előadásra utalnak. Ezzel szemben a ZENE asszociációinál az előadás kevésbé hangsúlyos, és az oktatás egyáltalán nem jelenik meg. Ebből azt következtethetjük, hogy mivel a zenei oktatás (a zeneiskolákban) általában szerb nyelven történik, ezért a magyar diákok esetében is indokolt, hogy a zenei oktatással kapcsolatos asszociációk nagyobb valószínűséggel forduljanak elő szerb nyelven.

TEMPLOM, 15 leggyakoribb asszociáció

A TEMPLOM szóval kapcsolatos asszociációkat nézve megfigyelhetjük, hogy a kivetített szó és a kapott asszociációk között szintén metonimikus kapcsolat található, méghozzá a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT típusú metonímia. Ez a fogalmi viszony lehetővé teszi, hogy a templomhoz társított elemek, például személyek, tárgyak vagy tevékenységek, az egész TEMPLOM fogalmat reprezentálják.

A PAP (1. hely), ISTEN (2. hely), KERESZT (3. hely), JÉZUS (6. hely) és HÍVŐK (11. hely) asszociációk egyaránt a templom funkciójához és vallási jelentéséhez kapcsolódnak. A PAP metonimikusan azokat az embereket képviseli, akik a templomot működtetik és a vallási szertartásokat vezetik, a HÍVŐK a templomba járnak, míg az ISTEN a templom szakrális mivoltára utal. A KERESZT mint tárgy, a templomhoz tartozó vallási és fizikai jelkép, amely a keresztény vallás legfontosabb szimbóluma.

A MISE (4. hely), IMA (8. hely) és IMÁDKOZÁS (9. hely) a templomban zajló vallási tevékenységeket jelölik. Ezek az események a templom funkcióját hangsúlyozzák, és metonimikusan helyettesítik magát a helyszínt.

A VASÁRNAP (10. hely) és KARÁCSONY (15. hely) időbeli meghatározást adnak az asszociációknak, mivel ezek a templomhoz kötődő leggyakoribb vallási események időpontjai.

A HIT (5. hely) és VALLÁS (7. hely) absztrakt fogalmak, amelyek metonimikusan a templomhoz kapcsolódnak, mivel ez az a hely, ahol ezeket gyakoroljuk.

Mindemellett sűrűn előforduló asszociáció a KERESZTÉNY (13. hely), valamint a BÉRMÁLKOZÁS (12. hely) és ELSŐÁLDOZÁS (14. hely), amelyek konkrét vallási cselekményekhez kötődnek, melyek a templomban zajlanak le.

CRKVA, 15 leggyakoribb asszociáció

A CRKVA (TEMPLOM szerb megfelelője) hívószóra kapott asszociációk szintén a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT típusú metonímiára épülnek, bár különböznek a magyar TEMPLOM asszociációitól.

A BOG ('isten', 1. hely) és ISUS ('jézus', 5. hely) asszociációk a templom szakrális jelentését emelik ki, míg a KRST ('kereszt', 2. hely), VERA ('hit' 13. hely), MOLITVA ('ima', 4. hely) és KRŠTENJE ('keresztelés', 10. hely) az épülethez és a keresztény valláshoz kapcsolódó tárgyat és eseményt, azaz szertartást képviselik.

A BELA ('fehér', 7. hely) asszociáció a templom mint épület színére, vagy metaforikusan a tisztaságra, békére és szentségre utalhat. Érdekes megemlíteni, hogy Vajdaságban, a Dél-bánsági körzetben található egy Bela Crkva (magyarul Fehértemplom) nevű település is, így a CRKVA mint az egyik komponense könnyen felidézheti a másikat, mivel ez a szókombináció gyakran előfordul.

A POP ('pap', 3. hely) és POPA ('pap', 14. hely) a templomi szertartások fő vezetőit jelölik, így ők metonimikusan helyettesítik a templom funkcióit.

A NEDELJA ('vásárnap', 11. hely) a templomi vallási gyakorlat szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró nap."

A PRAVOSLAVCI ('pravoszlávok', 12. hely) és SVETI SAVA ('Szent Száva', 9. hely) a szerb ortodox vallás és kultúra jelentőségét tükrözik, míg a USKRS ('húsvét', 15. hely) az ünnepi szertartást hangsúlyozza, ami szintén a templomon belül zajlik.

A LJUDI (6. hely) és VELIKA (8. hely) az emberi és fizikai dimenziókat reprezentálják.

A magyar és a szerb nyelv asszociációi között kulturális és vallási eltérések észlelhetők: a magyar TEMPLOM hívószóra kapott asszociációk főként a katolikus szertartásokra és eseményekre utalnak, míg a szerb CRKVA asszociációinak listája az ortodox vallást hangsúlyozza (például: SVETI SAVA). Ezek az eltérések jól tükrözik a különböző vallási és kulturális hátteret.

4.3. A hívószavakra kapott asszociációk hierarchikus elrendeződése

Eleanor Rosch (1978: 28) a *Principles of Categorisation* című munkájában megírja, hogy a kutatásának célja az lenne, hogy megmagyarázza, hogyan jelennek meg a kategóriák egy adott kultúrában és annak nyelvében, valamint hogyan tükrözik ezek a kategóriák az adott kultúra világképét. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálat középpontjában az a kérdés áll, hogy egy kultúra hogyan strukturálja a valóságot a kategóriák segítségével, illetve hogyan válnak ezek a kategóriák érthetővé és hasznossá a kultúrán belül. Rosch nem a kategóriák eredetének biológiai vagy fejlődési aspektusait vizsgálja, hanem a kategóriák kulturálisan meghatározott, már meglévő struktúráját és jelentését. Így tehát arra összpontosít, hogy az emberek milyen elvek és minták alapján formálják meg a kategóriákat, a taxonómiai rendszereket és azokat a tényezőket, amelyek meghatározzák, hogy miért tekintenek bizonyos dolgokat egy kategória tipikus példájának, azaz prototípusának.

A taxonómiai rendszer alatt értjük a kategória rendszerezett hierarchikus struktúráját, amelyről az *Eleanor Rosch prototípus-elmélete* (2.5.) fejezetben írtunk, ahol horizontális és vertikális viszonyban álló szintekről beszéltünk. Jelen kutatásunkban a magyar és szerb hívószavakra kapott prototipikus asszociációk összevetése mellett a hierarchiában való elhelyezkedésükre is kíváncsiak voltunk, így a következő fejezetet ezek elemzésére szánjuk, ismét figyelembe véve a két nyelvet és a köztük felmerülő eltéréseket.

4.3.1. A 15 leggyakrabban előforduló asszociáció szintjének meghatározása a taxonómián belül

Rosch három vertikális (magassági) szintet különböztet meg: fölérendelt szint (*superordinate categories*), alapszint (*basic level categories*) és alárendelt szint (*subordinate categories*) (Rosch et al. 1976: 385). Ezek szerint osztottuk fel a kutatásunkban felhasznált hívószavainkra kapott asszociációkat. Egyrészt figyelembe vettük és elemeztük azokat az asszociációkat, amelyeket az adatközlőink a legsűrűbben generáltak a kivetített fogalom láttán mindkét nyelven. Az *asszociációk vizsgálata a fogalmi metonímia tükrében* nevezetű fejezetben (4.1.) minden elemzés előtt egy táblázatot függesztettünk, amelyek információkat tartalmaznak az asszociációk szintjeiről is. Összevetve őket arra az eredményre jutottunk, hogy a magyarban 4 fölérendelt szintű (a táblázatban az 1-egy számmal jelöltek), 66 alapszintű (a 2-es számmal jelöltek), 2 alárendelt szintű (a 3-as számmal jelöltek), míg a szerbben 4 fölérendelt szintű, 62 alapszintű és 4 alárendelt szintű kategóriát tartalmaz a

hívószavakra generált 15 leggyakoribb asszociáció.¹⁷ A számok egyértelműen kimutatják, hogy a hívószavakra feljegyzett prototipikus asszociációk többsége az alapszintű kategóriába sorolandó, míg kisszámban fordulnak elő az alárendelt kategóriák és mégkevesebb a fölérendelt kategória. Erre a jelenségre magyarázatot Rosch (1975) *Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories* című munkájában is lelhetünk, miszerint az alapszintű kategóriák azért különlegesek, mert ezekben a tulajdonságok a legjobban megkülönböztetik a kategória tagjait más kategóriák tagjaitól. Ő példaként a SZÉK kategóriát hozza fel, miszerint ha arra gondolunk, az alapszintű kategória elegendő információt ad anélkül, hogy túl általános vagy túlságosan részletes lenne. A fölérendelt kategóriák, mint például a BÚTOR, kevésbé hasznosak ebből a szempontból, mert túl általánosak, így kevesebb közös tulajdonság köti össze a kategórián belüli tagokat. Az alárendelt kategóriák, mint például a KONYHAI SZÉK, szintén problémásak lehetnek, mert ezek tulajdonságai gyakran átfednek más hasonló alárendelt kategóriákéval, mint például a NAPPALI SZÉK. Emiatt az alapszintű kategóriák, mint például a SZÉK, a leginformatívabbak és a legerőteljesebbek, ezért ezeket használjuk leggyakrabban a mindennapi kommunikációban és gondolkodásban (Rosch 1975: 586–587).

4.3.2. Az összes asszociáció szintjének meghatározása a taxonómián belül

A hívószavanként 15 leggyakrabban előforduló asszociáció mellett figyelembe vettük a kutatáskor szerzett összes asszociációt és elemeztük őket a taxonómia alapján. A szintjeiket meghatározva megszámláltuk, mennyi fölérendelt, alap- és alárendelt szintű kategória van. A következő táblázat egy átfogó betekintést nyújt a hívószavakra generált asszociációk számáról a szintjeik szempontjából.

Táblázat 9. A hívószavakra kapott összes asszociáció szintjének felvázolása

	szintek
--	---------

¹⁷ A táblázatokban a 4-es számmal jelölt asszociációkat mint kategóriákat figyelmen kívül hagytuk, ugyanis a főnévtől eltérő szófajjal rendelkeznek és így a kategóriahierarchiákon kívül esnek (esetünkben ezek melléknevek és igék). De Deyne és munkatársai (2011: 249) a *Graded structure in adjective categories* című munkájukban arról olvashatunk, hogy a főnevek és a melléknevek kategorizálása eltér egymástól. A főnevek jól illeszkednek hierarchikus rendszerekbe (például: madarak → veréb), és ezekben a kategóriákban tipikussági különbségek is megfigyelhetők (pl. a veréb tipikusabb madár, mint a strucc).

Ezzel szemben a melléknevek nem illenek ilyen hierarchikus rendszerekbe, mert azok jelentése gyakran kontextusfüggő (pl. a kicsi mást jelent egy elefántra, mint egy légyre). Emellett egyetlen melléknév többféle jelentéssel bírhat különböző helyzetekben. Ezért nehezebb őket egy egyszerű kategorizációs rendszerbe illeszteni, mint a főneveket. A mellékneveknél a tipikusság és a kategorizáció sokkal bonyolultabb, mert ezek nem rögzített hierarchiákban működnek, hanem inkább a használat és a kontextus határozza meg őket.

hívószavak	1	2	3	1+2+3
TUDOMÁNY	42	95	19	156
NAUKA	19	74	12	105
HAJÓ	13	138	24	175
BROD	12	100	12	124
LABDA	14	99	1	114
LOPTA	13	81	4	98
NYÚL	9	81	21	111
ZEC	7	66	11	84
ZENE	18	126	23	167
MUZIKA	4	100	24	128
TEMPLOM	7	93	45	145
CRKVA	10	65	18	93

A táblázat (Táblázat 9.) adatait figyelembe véve hasonló következtetésre jutunk, mint a hívószavakra generált 15 leggyakoribb asszociáció szintjeinek elemzésénél. Ebben az esetben is, mind a magyar, úgy a szerb nyelvű hívószavakra kapott asszociációk többsége az alapszintű kategória tagjai (összesen a magyarban 103 fölérendelt szintű, 632 alapszintű és 133 alárendelt szintű kategória, míg a szerbben 65 fölérendelt szintű, 486 alapszintű és 81 alárendelt szintű kategória van).

4.4. A nyelvek szerepe az asszociációs vizsgálat eredményeinél

Az előbbieken felsorolt kutatási kérdéseink mellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy van-e szignifikáns különbség a különböző szintű kategóriák számában nyelvtől függően. Erre a célra egy páros t-próbát¹⁸ használtunk. A vizsgálat eredményei a következők: A magyar és a szerb fölérendelt szintű kategóriákba tartozó asszociációknál ($p = 0,1813$), valamint az alárendelt szintű kategóriákba tartozó asszociációknál ($p = 0,1061$) nincs szignifikáns különbség. Az alapszintű kategóriába eső asszociációk esetében szignifikáns különbség áll fenn ($p = 0,0007979$) a két nyelv összevetésénél, miszerint több a magyar nyelvű hívószóra magyarul generált alapszintű kategóriába eső asszociáció.

A kérdőívünkben szerepelt hatodik kérdésnél egy hét pontból álló skálán a kísérleti alanyoknak egy számot kellett bejelölniük aszerint, hogy saját megítélésük szerint, mennyire

¹⁸ A statisztikai számításokat a *statskingdom.com* weboldalt használva végeztük el.

tudnak magyarul és szerbül (1-egyáltalán nem, 7-kitűnően). Ezzel mértük le a későbbiekben az alanyok nyelvtudását és állapítottuk meg, hogy 19 alanyt tekinthetünk a 164-ből egyszintű, avagy teljes kétnyelvűnek (complete bilinguals)¹⁹. Ebből kiindulva arra a kérdésre is kerestük a választ, hogy vajon a kritériumunknak megfelelő teljes kétnyelvűek esetében milyen eredményt kapunk, fennáll-e esetleg náluk is szignifikáns különbség a két nyelv asszociációinak számát illetően figyelembe véve azok státuszát a taxonómiai rendszerben.

A következő táblázatok a 19 teljes kétnyelvű alanytól kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociációt és annak szintjeit tükrözik.

Táblázat 10. A 19 teljes kétnyelvű alany által a TUDOMÁNY és NAUKA hívószavakra kapott 15 legtöbbszor előforduló asszociáció

sorszám	TUDOMÁNY	össz.	szint	NAUKA	össz.	szint
1.	BIOLÓGIA	19	2	FIZIKA	6	2
2.	FIZIKA	6	2	ŠKOLA	5	2
3.	TANULÁS	6	2	BIOLOGIJA	3	2
4.	TUDÁS	6	2	HEMIJA	3	2
5.	ISKOLA	5	2	MATEMATIKA	3	2
6.	EGYETEM	4	2	ZNANJE	3	2
7.	KÉMIA	4	2	GEOGRAFIJA	2	2
8.	MATEK	4	2	TEŠKO	2	4
9.	KÍSÉRLET	4	2	NAUČNICI	2	2
10.	KÖNYVEK	4	2	LABORATORIJA	2	2
11.	TUDÓSOK	3	2	UČITI	2	4
12.	KUTATÁS	2	1	KNJIGE	1	2
13.	NEHÉZ	2	4	PROFESOR	1	2
14.	FELTALÁLÁS	1	1	UČENICI	1	2
15.	FÖLDRAJZ	1	2	UČENJE	1	2

Táblázat 11. A 19 teljes kétnyelvű alany által a HAJÓ és BROD hívószavakra kapott 15 legtöbbszor előforduló asszociáció

sorszám	HAJÓ	össz.	szint	BROD	össz.	szint
1.	TENGER	15	2	MORE	12	2
2.	VÍZ	10	2	VODA	10	2
3.	ÓCEÁN	5	2	OKEAN	4	2
4.	KALÓZ	4	2	RIBE	4	2
5.	HAL	3	2	LETO	3	2
6.	UTASOK	3	2	VELIKI	3	4
7.	NYÁR	2	2	OSTRVO	3	2
8.	UTAZÁS	2	2	LJUDI	2	2
9.	NAGY	2	4	TITANIC	2	3
10.	HULLÁM	2	2	PIRATI	2	2
11.	CSÓNAK	2	2	KAPETAN	2	2
12.	PART	2	2	DRVO	1	2

¹⁹ A kétnyelvűséget meghatározó kritériumunkról bővebben a *Metodológia* (3.) fejezetben lehet olvasni.

13.	VAS	2	2	JEZERO	1	2
14.	FA	1	2	MALI	1	4
15.	FOLYÓ	1	2	PUTOVANJE	1	2

Táblázat 12. A 19 teljes kétnyelvű alany által a LABDA és LOPTA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	LABDA	össz.	szint	LOPTA	össz.	szint
1.	JÁTEK	9	1	KOŠARKA	8	2
2.	FOCI	7	2	FUDBAL	7	2
3.	RÖPLABDA	7	2	IGRA	6	1
4.	GYEREKEK	5	2	ODBOJKA	6	2
5.	SPORT	5	2	DECA	5	2
6.	KOSÁRLABDA	4	2	CRVENA	3	4
7.	BARÁTOK	3	2	SPORT	3	2
8.	KEREK	3	4	IGRALIŠTE	2	2
9.	JÁTSZÓTÉR	3	2	KRUG	2	2
10.	VÍZILABDA	3	2	OKRUGLO	2	4
11.	PUHA	3	4	DRUŠTVO	2	2
12.	GYEREKKOR	2	2	DETINJSTVO	2	2
13.	JÁTSZÁS	2	2	VELIKA	2	4
14.	SZÓRAKOZÁS	2	2	MALA	2	4
15.	SZÍNES	2	4	VAZDUH	2	2

Táblázat 13. A 19 teljes kétnyelvű alany által a NYÚL és ZEC hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	NYÚL	össz.	szint	ZEC	össz.	szint
1.	FEHÉR	6	4	USKRS	7	3
2.	HÚSVÉT	6	3	ŽIVOTINJA	7	1
3.	ERDŐ	5	2	ŠARGAREPA	5	2
4.	ÁLLAT	3	1	UŠI	5	2
5.	BARNA	3	4	BELI	4	4
6.	CUKI	3	4	ŠUMA	4	2
7.	KICSI	3	4	SKOK	3	2
8.	RÉPA	3	2	LIVADA	3	2
9.	TOJÁS	3	2	BRZO	2	4
10.	SÁRGARÉPA	3	2	MALI	2	4
11.	FÜL	3	2	REP	2	2
12.	FŰ	2	2	TRAVA	2	2
13.	FÜLEK	2	2	SLADAK	2	4
14.	GYORS	2	4	DIVLJA	2	4
15.	GYORSASÁG	2	2	JAJE	2	2

Táblázat 14. A 19 teljes kétnyelvű alany által a ZENE és MUZIKA hívószavakra kapott 15 legtöbbször előforduló asszociáció

sorszám	ZENE	össz.	szint	MUZIKA	össz.	szint
1.	HANGSZER	5	2	KLAVIR	5	2
2.	HANGOS	5	4	INSTRUMENTI	4	2
3.	BULI	4	2	GITARA	3	2
4.	TÁNC	4	2	ŽURKA	3	2
5.	MOZART	4	3	PLES	3	2
6.	GITÁR	3	2	MOZART	3	3
7.	HANG	3	2	ROCK	2	3
8.	ZONGORA	3	2	VIOLINA	2	2
9.	ÓRA	3	2	POP	2	3
10.	DOB	2	2	DRUŠTVO	2	2
11.	ÉNEK	2	2	GLASNA	2	4
12.	ISKOLA	2	2	JAZZ	1	3
13.	KOTTA	2	2	LEPA	1	4
14.	NYUGALOM	2	2	PESME	1	2
15.	ÉLVEZET	2	2	PEVAČ	1	2

Táblázat 15. A 19 teljes kétnyelvű alany által a TEMPLOM és CRKVA hívószavakra kapott 15 leggyakrabban előforduló asszociáció

sorszám	TEMPLOM	össz.	szint	CRKVA	össz.	szint
1.	MISE	14	2	POP	8	2
2.	HIT	11	2	BOG	6	2
3.	PAP	9	2	MOLITVA	4	2
4.	ISTEN	7	2	KRST	3	2
5.	JÉZUS	6	2	LJUDI	3	2
6.	IMA	5	2	HRISTOS	3	2
7.	KERESZT	3	2	MISA	2	2
8.	KERESZTÉN Y	3	2	ANĐELI	2	2
9.	VALLÁS	3	1	KRŠTENJE	2	2
10.	EMBEREK	3	2	BAKA	2	2
11.	FEHÉR	2	4	BELA	2	4
12.	HÍVÓK	2	2	ISUS	2	2
13.	ELSŐÁLDOZÁS	2	2	SVETI SAVA	1	3
14.	ÜNNEP	2	1	VELIKA	1	4
15.	PÜSPÖKÖK	2	2	DEDA	1	2

Összesen 78 magyar nyelvű asszociáció született, melyek közül 6 darab a fölérendelt szintű, 70 az alapszintű, 2 darab pedig az alárendelt szintű kategória tagja. Szerb nyelvű asszociációból mindössze öttel kevesebbet generáltak a teljes kétnyelvű alanyaink, azaz 73-at, amelyből 2 darab a fölérendelt szintű, 64 darab az alapszintű, míg 7 darab az alárendelt szintű kategóriába sorolandó.

A két nyelven generált asszociációk szignifikanciaszintjének meghatározására az előbbihez hasonlóan ismét egy páros t-próbát végeztünk, melynek eredménye a következő: A magyar és a szerb fölérendelt szintű kategóriákba tartozó asszociációknál ($p = 0,4112$), valamint az alárendelt szintű kategóriákba tartozó asszociációknál ($p = 0,08222$) nincs szignifikáns különbség. Az alapszintű kategóriába tartozó asszociációk esetében pedig a p -érték éppen csak meghaladja a szignifikanciaszintként megállapított 0,05-ös alfa szintet ($p = 0,05774$). Ez azt jelenti, hogy a magyar és a szerb nyelvű alapszintű asszociációk száma között nincs igazán jelentős különbség. Összefoglalva egyik esetben sem mutatkozik szignifikáns különbség, tehát a 19 teljes kétnyelvűnek tekintett kísérleti alanyunk mindkét nyelven generált szóasszociációi között, figyelembe véve mindhárom kategóriaszintet, nincs szignifikáns különbség. Az eredmények azt tükrözik, hogy a teljes kétnyelvűnek tekintett alanyok mindkét nyelven hasonlóan teljesítettek az asszociációk generálásában. Ez összhangban van az alanyok nyelvi önértékelésével, miszerint mindkét nyelvet egyforma szinten tudják. Az, hogy az alapszintű kategóriában a p -érték közel esett a szignifikanciaszinthez, arra utalhat, hogy a nyelvi környezet vagy az egyéni tapasztalatok kisebb mértékben befolyásolták az asszociációk generálását, de ezek az eltérések statisztikailag nem jelentősek.

A kutatásunk úgyszintén jelentős kérdése az, hogy milyen mértékben találhatók egyezések a magyar és szerb nyelven generált asszociációk között, tehát mekkora arányban kaptunk azonos jelentésű válaszokat a két nyelven a kivetített szavakra kapott asszociációk alapján. Az adatok elemzése során százalékos számításokat végeztünk, amely segítségével képet kaphattunk az egyezések és eltérések arányáról. Eredményeink azt mutatják, hogy bár léteznek egymásnak megfelelő asszociációk, a többségük mégis különbözik. Konkrét példaként említhető a HAJÓ hívószó, melynél a magyar és szerb asszociációk között 75 pár egyezik a 202 asszociációból, amely 37%-os egyezési arányt jelent, a TUDOMÁNY hívószó esetében pedig 69 egyező pár volt a 185 asszociációból, ami szintén 37%-ot tesz ki. Ez egy viszonylag alacsony egyezési arány, bár ki kell hangsúlyozni, hogy ennek ellenére a 15 leggyakrabban előforduló asszociáció között igen magas a megegyezés, azaz 73,3% a HAJÓ hívószónál és úgyszintén 73,3% a TUDOMÁNY hívószónál. Ez azt jelenti, hogy bár különbözik az anyanyelvi és a környezetnyelvi mentális lexikon (kulturális okokból kifolyólag, illetve a szókincs nagysága miatt), mégis a prototípusok nagyvonalakban megegyeznek, ami előtérbe hozza a prototipikus fogalomalkotás jelentőségét a nyelvelsajátításban és a gondolkozásban.

5. Összegzés

E jelen kutatás a magyar (anyanyelv) és szerb (környezetnyelv) hívószavakra kapott asszociációk kvalitatív elemzésével foglalkozik a prototípus-elméletre támaszkodva. Az elemzés célja az, hogy betekintést nyújtson a vajdasági magyar ajkú diákok kétnyelvű mentális lexikonának működésébe, valamint hogy rávilágítson a nyelvi és kulturális hatások szerepére, amelyek kihatással vannak az asszociációk helyére a taxonómiai rendszeren belül.

Az eredmények több szempontból is jelentősek. Az asszociációk elemzése során kimutatható, hogy az anyanyelvi (magyar) és környezetnyelvi (szerb) szavakra generált asszociációk eltéréseket mutattak. A magyar nyelvű asszociációk gyakrabban tükröztek érzelmi kötődéseket (például a HAJÓ hívószóra kapott UTAZÁS és ÉLMÉNY asszociációk), míg a szerb nyelvű válaszok inkább az iskolai oktatás és a formális környezet hatását tükrözték (például a NAUKA hívószóra kapott NIKOLA TESLA, vagy a CRKVA hívószóra kapott SVETI SAVA asszociációk). Az eltérések összhangban állnak azzal a felfogással, miszerint a társadalmi és kulturális kölcsönhatások meghatározzák a nyelv használatát és működését.

A vizsgálat egyik legfontosabb eredménye, hogy a hívószavakra kapott asszociációk hierarchikus rendszere megegyezik a Rosch-féle prototípus-elmélettel. A kísérleti alanyok az alapszintű kategóriákat részesítették előnyben, úgy az anyanyelv mint a környezetnyelv esetében. Az asszociációk taxonómiai rendszeren belüli elhelyezkedéseiket vizsgálva eltérések figyelhetők meg a két nyelv esetében az alapszintű asszociációk mennyiségére nézve, mely szerint szignifikáns különbség merül fel a magyar nyelvű asszociációk javára. Ezzel szemben a magyar és szerb nyelvű főlérendelt és alárendelt szintű kategóriába tartozó asszociációk összevetésekor nem mutatkozott szignifikáns különbség. Ez arra utal, hogy a főlérendelt és alárendelt szintű kategóriákhoz tartozó fogalmak szerveződése és használata hasonló a vajdasági kétnyelvű diákok mentális lexikonában, függetlenül attól, hogy magyarul vagy szerbül generálták az asszociációkat. Az alapszintű kategóriák a mindennapokban gyakran használt fogalmak, amelyek sok közös jellemzővel bírnak. Amennyiben a két nyelv között ezen a szinten vannak különbségek (mint a mi esetünkben), az arra utal, hogy a kétnyelvűek érzelmei és a nyelvtanulás során szerzett tapasztalataik hatással vannak a fogalmak mentális lexikonban való rendszerezésére. Ezzel szemben a főlérendelt és az alárendelt szintű kategóriák jobban hasonlítanak a két nyelvben, ami azt mutatja, hogy ezek kevésbé függenek az érzelmi és kulturális tényezőktől.

A kutatásunk arra is választ szerzett, hogy milyen mértékben születtek azonos asszociációk a magyar és a szerb kivetített szavakra. Az eredmények szerint a magyar és szerb asszociációk csak kisebb részben egyeznek, az egyezési arány pedig 37% körül forog. Amennyiben viszont a 15 leggyakoribb asszociációt vesszük figyelembe, a megegyezések aránya 73,3%. Így tehát annak ellenére, hogy az anyanyelvi és a környezetnyelvi mentális lexikon eltér, a prototípusok megegyezése rámutat a prototipikus fogalomalkotás fontosságára a nyelvelsajátításban és a gondolkodásban egyaránt.

A kutatás eredményei segítenek mélyebben megérteni, hogyan befolyásolja a nyelv és a kultúra az emberek gondolkodását és az az által generált asszociációit. Ez különösen fontos a kétnyelvűség vizsgálatában, ahol a nyelvek közötti eltérések a mentális lexikon szerveződésében mutatkoznak meg. Így e kutatás eredményei más kétnyelvű közösségek esetében is relevánsak lehetnek, így felhasználhatóak és figyelembe vehetőek a kontrasztív nyelvészeti vizsgálatoknál.

A jövőben e kutatás továbbfejleszthető különböző életkorú és nyelvi háttérrel rendelkező kétnyelvű alanyok bevonásával is.

Irodalomjegyzék

1. Aitchison, J. (2012). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon* (4th ed.). John Wiley & Sons, Inc.
2. Bańcerowski, J. (2003). Az ábrázolás fogalma a kognitív nyelvészetben. *Magyar Nyelvőr*, 127 (2), 196–205.
3. Barsalou, L. W. (1991). Deriving Categories to Achieve Goals. *Psychology of Learning and Motivation*, 27, 1–64. doi:10.1016/s0079-7421(08)60120-6
4. Bátori Zs. (2000). Két elmélet a nyelvről: Wittgenstein Értekezés-kritikája a Filozófiai vizsgálódásokban. *Magyar filozófiai Szemle*, 1. URL: <https://epa.oszk.hu/00100/00186/00006/batori.htm>
5. Brown, R. (1958). *Words and things: A study of a problem in philosophical psychology*. The Free Press.
6. Costa, A., Foucart, A., Arnon, I., Aparici, M., & Apesteguia, J. (2014). “Piensa” twice: On the foreign language effect in decision making. *Cognition*, 130(2), 236–254. doi:10.1016/j.cognition.2013.11.010

7. Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics* (Cambridge textbooks in linguistics). Cambridge University Press.
8. De Deyne, S., Voorspoels, W., Verheyen, S., Navarro, D., & Storms, G. (2011). Graded structure in adjective categories. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 33, 249-254.
9. Evans, V. (2007). Prototypes, polysemy, and word-meaning. In V. Evans, B. K. Bergen, & J. Zinken (eds.), *The Cognitive Linguistics Reader* (pp. 127–145). Equinox Publishing Ltd.
10. Forgács, E. (2003). A kódváltás, a transzfer, az interferencia és a mentális lexikon kérdéséhez magyar-német kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. *Modern Filológiai Közlemények*, 5(2), 20–41 (2024. Május 22.)
11. Galton, F. (1883). *Inquiries into Human Faculty and Its Development*. Macmillan.
12. Gósy, M. (2000). *Pszicholingvisztika*. Egyetemi könyvtár, Corvina.
13. Grabovác, B. (2015). Verbális érzelmi töltésű ingerek, idegennyelv-hatás és döntéshozatal kétnyelvűeknél. In E. Csányi (szerk), *Ünnep* (pp. 171–179). Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Bölcsészettudományi Kar.
14. Hampton, J. A. (2006). *Concepts as Prototypes*. *Psychology of Learning and Motivation Volume 46*, 79–113. doi:10.1016/s0079-7421(06)46003-5
15. Hoffmann, C. (1991). *An Introduction to Bilingualism*. New York: Longman.
16. Havas, F. (n.d.). A nyelv elsődlegessége. In *Pannon Enciklopédia*. Arcanum. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-nyelv-alapjai-3249/nyelv-es-gondolkodas-havas-ferenc-3297/a-nyelv-elsodlegessege-329E/> (Utolsó letöltés: 2024.09.16.)
17. Juszán, P. (2023). Nyelvek mezsgyéjén: az anyanyelv, az idegen nyelv és a környezetnyelv státusza a munkamemóriában. *Philos*, 8(1–2), 35–49.
18. Kovács, L. (2011). *Nyelvi hálózatok és a mentális lexikon*. Pannon Egyetem, Doktori értekezés
19. Kövecses, Z. & Benczes, R. (2010). *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
20. Kroll, J. F., & Stewart, E. (1994). Category Interference in Translation and Picture Naming: Evidence for Asymmetric Connections Between Bilingual Memory Representations. *Journal of Memory and Language*, 33(2), 149–174. doi:10.1006/jmla.1994.1008

21. Laczkó, M. (2014). A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében a tinédzserek anyanyelv- és idegennyelv- elsajátítási folyamatában. *Anyanyelv-pedagógia*, 7(2)
URL: <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=513> (Utolsó megtekintés: 2024. Május 19.)
22. Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.
23. Lengyel, Zs. (2012). *Szóról szóra. Szóasszociációs vizsgálatok*. Budapest: Gondolat Kiadó,.
24. Lengyel, Zs. (2008). *Magyar asszociációs normák enciklopédiája I.* – (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 87). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
25. Lengyel, Zs. (2011). A mentális lexikon metamorfózisai. In J. Navracsics & Zs. Lengyel (szerk.), *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben: Pszicholingvisztikai tanulmányok II.* (pp. 11–19). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
26. Libárdi, P. (2017). *A mentális lexikon több szempontú vizsgálata*. Budapest: ELTE, Doktori disszertáció.
27. Mackey, W. F. (1970). A typology of bilingual education. *Foreign language annals*, 3(4), 596–606.
28. Marcos, L. R. (1976). Bilinguals in Psychotherapy: Language as an Emotional Barrier. *American Journal of Psychotherapy*, 30(4), 552–560.
doi:10.1176/appi.psychotherapy.1976.30.4.552
29. Márku, A. (2012). Kárpátaljai kétnyelvűség: a kódváltás pszicholingvisztikai szempontú megközelítése. In J. Navracsics & D. Szabó (szerk.), *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban* (pp. 237–246). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
30. Navracsics, J. (2007). *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó
31. Navracsics, J. (2009). Lengyel Zsolt: Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája I. *Hungarológiai Évkönyv*, 10(1), 219–222.
32. Navracsics, J. (2018). A kétnyelvű mentális lexikon - létezik egyáltalán? In M. Pásztor-Kicsi (szerk.), *Kétnyelvűség - hátrány vagy esély?* (pp.9–27). Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
33. Neuberger, T. (2012). Szóelőhívás gyermekek szóasszociációiban és spontán beszédében. In J. Navracsics & D. Szabó (szerk.), *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban* (pp. 85–94). Budapest: Tinta Könyvkiadó.

34. Neuberger, T. (2013). *Életkor-specifikus sajátosságok a spontán beszéd fejlődésében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Doktori disszertáció
35. Neuberger, T. (2014). *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
36. Oláh, A. (2006). *Pszichológiai alapismeretek*. Bölcsész Konzorcium.
37. Pavlenko, A. (2008). Emotion and emotion-laden words in the bilingual lexicon. *Bilingualism: Language and Cognition*, 11(2), 147–164. doi:10.1017/s1366728908003283
38. Pintarič, M. (2010). Višjejezičnost: Paradoks teorije i prakse. In Lj. Subotić & I. Živančević-Sekeruš (eds.), *Susret kultura, zbornik radova, Knjiga 2* pp. 707–712), Novi Sad: Filozofski fakultet.
39. Pompa, L. (1967). Family Resemblance. *The Philosophical Quarterly*, 17(66), 63–69. doi:10.2307/2218366
40. Rosch, E. (1975). Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology*, 7(4), 573–605.
41. Rosch, E. (1975). Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104(3), 192–233.
42. Rosch, E. (1978). *Principles of categorization*. University of California.
43. Rosch, E. H. (1973). *On the internal structure of perceptual and semantic categories*. In T. E. Moore (ed.), *Cognitive development and the acquisition of language* (pp. 111–144). Academic Press.
44. Rosch, E., Mervis, C. B., Gray, W. D., Johnson, D. M., & Boyes-Braem, P. (1976). Basic objects in natural categories. *Cognitive Psychology*, 8(3), 382–439.
45. Taylor, John R. (1991). *Linguistic Categorization*. Oxford: Clarendon Press
46. Telegdi, Zs. (1979). *Bevezetés az általános nyelvészetbe* (Második kiadás). Budapest: Tankönyvkiadó
47. Tolcsvai Nagy, G. (2001). A nyelvi kategorizáció kognitív nyelvészeti keretben. Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 32. Köt.). Tudományok a magyar nyelvről, pp5–20.
48. Volterra, V. & Taeschner, T. (1978). The acquisition and development of language by bilingual children. *Journal of Child Language*, 5, 311–326. [Reprinted (2007) in In L. Wei (ed.) *The bilingual reader*, 301–320. New York: Routledge.]

49. Weinreich, U. (1968). *Languages in contact: Findings and problems*. The Hague: Mouton.
50. Yalçinkaya, A. C., & Gökmen, S. G. (2022). Öntür kuramı: Yaş değişkeni ölçütünde bir inceleme. *DTCF Dergisi*, 62(2), 1515–1554.